

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV. 2

BALLAD OCH VISLYRIK

Av

KARL-IVAR HILDEMAN

Särtryck ur

NY ILLUSTRERAD

SVENSK LITTERATURHISTORIA

SVENSKT VISARKIV · STOCKHOLM

BALLAD OCH VISLYRIK

DIKTNING I MUNTLLIG TRADITION

Den skribent, som under medeltiden skrev sitt verk på svenska eller som »vände» ett utländskt arbete »i vårt mål», kunde inte räkna med någon vidsträckt läsekrets. Han riktade sig till några få samhällsgrupper: till präster, munkar och nunnor eller till gräddan av stormannaklassen. Åtminstone på senmedeltiden tycks väl också det övriga världsliga frälset ha kunnat läsa och skriva rätt allmänt, men man kan betvivla, att den kulturella skolningen förden skull nått det litterära planet. Och om analfabeter inte var någon ovanlighet i de högre samhällsklasserna, så var de regel i de lägre; en förteckning på skrivkunniga personer i medeltidens Sverige — utanför kyrkans särskilt utbildade tjänstemannastab — skulle ha blivit föga skrymmande.

Givetvis betydde inte detta, att flertalet människor var avskurna från alla former av litteratur. En hel del av både den kyrkliga och den världsliga litteraturen — legender likaväl som riddarromaner och krönikor — var avsedd för uppläsning mer än för enskilt studium. Och vidare förelåg inte all litteratur under medeltiden i skrift. Det fanns också en traditionsburen, muntlig litterär skatt, som ofta hade utgått från skrivna källor, men som kanske i andra fall aldrig hade varit fixerad i skrift. Ännu i vår tid, efter århundradens intrång av skriftlig-litterär tradition, äger vi exempel på sådan »muntlig litteratur» utanför skrift och tryck: anekdoter, ortsägnar, ramsor, ordstäv. Och ju längre tillbaka vi går i tiden, desto större blir den muntliga traditionens roll, och dess flera genrer omfattar den: sagor, ordspråk, ramsor, visor — med ett ord alla de litteraturtyper, som brukar sammanfattas med den suddiga och obestämbara beteckningen folkdiktning.

Benämningen går tillbaka till den tyska romantiken i slutet av 1700-talet, då Herder och hans efterföljare, såsom Arnim, Brentano och bröderna Grimm, riktade intresset på denna litteratur, närmast på folkvisor och folksagor. Senare har ramen vidgats. De satte »konstdiktning» — dvs. litteratur skapad i medvetet estetiskt syfte av bildade författare — i motsats till »folkdiktning». Den rågången har visat sig omöjlig att uppehålla. Alla de kännetecken man velat finna hos »folkdikt» utmärker i äldre tid också »konstdikten»: anonymiteten, framställningstekniken, formeltvånget, den bristande känslan för litterär äganderätt, osv. »Enkelheten» kan vara lika stor eller lika liten, och författarnas ambitioner med sitt verk lär knappast ha varit artskilda. Men om man i dessa avseenden kan förfäktat gradskillnader, återstår att »folkdikten» ofta utgått från

»konstdikten» — rättare: att en »litterär», skriven framställning spritts på muntlig väg och därvid erhållit andra utformningar. Å andra sidan kan äldre »konstdikt» ibland kanske vara en fixerad eller omarbetad version av en »folklig», muntlig, förlaga.

Termen folkdikt blir av dessa och andra skäl meningslös, när den tillämpas på medeltida stoff. Den kan användas — och definieras — som en ingrodd samlingsbenämning på en rad litterära och förlitterära genrer, nämligen på dem, som inledningsvis räknades upp. Ur den benämningen har man *inte* rätt att dra några som helst slutsatser om vare sig klasstillhörighet, ursprung, syfte eller värde — alltså inte heller den, att denna litteratur skulle vara »de lägre skiktens» speciella egendom. I kontrollerbara fall har tvärtom de högre klasserna varit dess tillskyndare och tidigare bärare. Genrerna har det gemensamt, att de olika styckena ofta ändrats, lagats och slipats i *muntlig tradition*, så att de vanliga frågorna om hemort, ålder och upphovsman svårligen går att besvara: nyckeln, den ursprungliga eller embryonala utformningen, är för det mesta utom räckhåll.

Flertalet av dessa genrer fanns bevisligen företrädta här på medeltiden, men vad de innehöll, vet vi bara delvis. I flera fall var det sagor, ordspråk osv., som alltså lever. Däremot är inte all folkdikt medeltida. Somligt *kan* vara äldre, annat är med säkerhet mycket yngre; det mesta ger inga fästen för datering. Men längre tillbaka går den inte att följa. Ur den synpunkten kan det vara motiverat att här snudda så pass mycket vid *genrerna* inom denna »oskrivna litteratur», att de inte helt stannar utanför detta verk.

Ordstäv och ordspråk

Den ytligt sett »enklaste» folkdiktningen utgörs av ordstäv och ordspråk. De har gärna ett didaktiskt syfte och meddelar visdomsregler, levnadsråd och livserfarenheter för den dagliga tillvaron.

Ordstävet uppträder som citat: »Man känner ullen», sa' fan, raka' länsman. Situationskomiken utgör ett viktigt inslag. Ordstävet är vanligen argt satiriskt mot både likar och överhet men ropar aldrig ut någon moralisk indignation; tonen är tvärtom alltid humoristisk. Det rör sig hemvant i vardagen med oförvillat skeptisk syn och kan vara drastiskt utan hejd. — Mer utstansat och högtidligt ter sig ordspråket. Det präglas visst inte alltid av allvarliga brösttoner, men det har mera tyngd än munvighet. Ordstävet kryddar sin pedagogik för att roa; ordspråket har inga sådana biavsikter. Synen på livet och människorna är i bägge fall lika illusionsfri och osminkad. Men ordspråket uttalar tydligare och oftare en sens moral, och tonen är hellre kärv än frän.

Den »enkla» formen är allt annat än konstlös. Den besitter en slagkraft, som dels beror på pregnansen och den fyndiga klarheten, dels också på den omsorg,

som ordspråket offerar på rytmen. Dessutom används både allitteration och slutrim flitigt: Lika barn leka bäst; I dag röd, i morgon död. I sin träffsäkra lapidarstil är ordspråken en litterär prestation. Många har f. ö. skapats inom den högre litteraturen.

Ordspråken åtnjöt tydligen samma uppskattning på medeltiden som nu. De möter oss insprängda överallt i dåtidens litteratur: i lagar, riddarromaner, krönikor och didaktiska skrifter. Det finns t. o. m. en särskild ordspråkssamling i behåll från 1400-talets förra hälft. Den går tillbaka på någon äldre dansk samling, vars redaktör enligt danska 1500-talsuppgifter hette Peder Laale. Den har snarast använts som lärobok i latin, ty varje ordspråk äger en svensk och en latinsk utformning; den senare röjer franskspråkigt inflytande. Åtskilliga är allt fortfarande i bruk, t. ex. Liten tuva välter ofta stort lass eller Bättre fly än illa fäktas.

Den sträva lakonism, som ger dessa ordspråk en rangplats i medeltida litteratur, är inte alltid något »nordiskt drag». I stor utsträckning har de lånats ur litterära, latinspråkiga källor, inte minst från Bibeln och de antika författarna, och en hel del är internationellt vandringsgods. Annat bär stämpel av inhemska förutsättningar, t. ex. av lagstilen. Men beteckningen »folklig» förklarar lika litet för medeltidens vidkommande som för nutidens, var ordspråken har uppstått.

Gåtor

Liksom ordspråket har *gåtan* åtnjutit litterär och lärd uppskattning i nordisk medeltid. En gåta kan ha olika funktioner, vara skarpsinnighets-, gissnings- eller kunskapsprov osv. Den sista kategorin har till syfte att lära, de tidigare snarare att roa. Kunskapsgåtorna kan följaktligen beröra alla tänkbara områden. Sveriges äldsta gåtsamling har upptecknats redan på 1300-talet. Den är av lärd karaktär, på latin, och har formen av ett samtal mellan lärare och elev. Gåtorna har till uppgift att kontrollera discipelns teologiska kunnande. En annan samling, som förmodas ha medeltida rötter, anknyter till juridiken och återgår också på utländska mönster. De bevarade gåtorna från svensk medeltid saknar poetiskt värde. De är snarare uttryck för ett pedagogiskt grepp: frågesport. Den medeltida inställningen till gåtor och gnomisk litteratur — ordspråk o. d. — har tydligen varit starkt nyttobetonad: de var lärodikt, även för vardagens behov.

Saga och sägen

Alldeles fria från den grundsynen står inte heller folksagan och sägnen. Medan de nyss behandlade genrerna är konst i småformat med styrkan just i be-

gränsning och mejslad utformning, är folksaga och sägen omfångsrika och deras yttre dräkt mindre bestämt fixerad.

Sägnen gör vanligen anspråk på att vara verklighetsskildring och anses ha uppfattats så, även om den ofta ter sig fantastisk och full av övertro för nutida lyssnare. Den är knuten till angivna platser, tider och personer. Särskilt gäller det *minnessägnerna*, som vill återge faktiskt timade händelser. Liksom sägnerna i allmänhet är de oftast korta, en-episodiska och nyktert torra, men i undantagsfall kan de växa ut, t. ex. till ättsaga. Sägnen kan också förklara *upphovet*, exempelvis till ortnamn, egendomliga naturformationer, såsom »jättekast» — stenen, som en jätte förgäves har slungat mot kyrkan. Spökhistorierna är en form av *vittnessägnar*, och berättelser om näck och vittra räknas likaledes dit. Till personsägnerna hör hjältesagan.

Gränsen mellan sägen och saga flyter — numera ser man f. ö. hellre till motiven i det muntligt traderade stoffet än till artificiella skiljelinjer. Men folksagan gör i regel inga försök att gälla för annat än ren fantasi, obekymrad om geografi, almanacka och naturlagar. Personerna är vanligen namnlösa, händelserna fantastiska och främst avsedda att förströ. Stilen skiljer sig från sägnens sakliga relaterande och är livlig, känslöbetonad och färgmättad. Folksagan äger gärna försvarlig längd och hela rader av episoder, men kompositionen är fastare än sägnens, inte sällan direkt konstfull. Dessa drag utmärker särskilt *undersagorna* av typen Snövit och Askungen, som roar med vidunderliga äventyr. Närmare verkligheten — och sägnen — står *novellsagorna*, medan *legendsagan* företräder en mer didaktisk riktning. En självständigare och kortare form är *fabeln*.

Att datera en sägen och fastslå dess ursprung behöver inte vara någon omöjlig uppgift, åtminstone om man frånser vandringsmotiven, men att lösa folksagans problem har visat sig ytterligt vanskligt, trots heta ansträngningar alltsedan bröderna Grimms dagar. De är ofta internationellt spridda, och deras vandringar låter sig sällan kartläggas och dateras. Genren kan spåras redan i den allra äldsta litteraturen, och enstaka sagor, t. ex. vissa djurfabler, är bevisligen antika. Men alla epoker har lämnat bidrag. Den gamla stridsfrågan om sagornas ursprung kan inte besvaras entydigt. Längre ansågs de vara orientaliska, och en del är otvivelaktigt österländska, men andra hör lika säkert hemma i Europa. I en del fall är motiven inte mer originella än att man kan räkna med att liknande sagor uppstått på flera håll oberoende av varandra. Å andra sidan har den högre litteraturen spelat en viktig roll för folksagan.

På svenskt område kan sagan föras tillbaka till medeltiden, och där möter den oss i stor brokighet. Den uppträder i exempelsamlingar, som Sju vise mästare, och i legenderna, där i varje fall mönsterna är utländska. Målningar på kyrkmurar och i böcker och manuskript vittnar om djurfabelns popularitet — däremot är undersagor sällsynta i äldre stoff överallt i Europa. Lärt och litterärt ursprung tycks vara regel, ty den internationella latinspråkiga medeltids-

Kyrkmålningar och handskrifternas prydnadsillustrationer röjer djurfabelns popularitet under medeltiden. Det rör sig ofta om alltjämt gängse fabler, såsom dessa initialprydnader ur en 1400-talshandskrift av Magnus Erikssons allmänna landslag i Kungl. Biblioteket: rävens och tranans gästabud. Räven serverar sin förplägnad — soppa — i en alltför grund urholkning, tranan sin i en för smal kruka för gästen. Värdens får därigenom ensam tillgodogöra sig välfägnaden och har råd att spela artig.

kulturen tillhandahöll ett rikt material, som spreds genom kyrkans förmedling. — Medeltida sägner återspeglas bl. a. här och var i krönikorna, t. o. m. i miraklerna, och särskilt i balladerna.

Ty medeltidens muntliga litteratur omfattade också poesi, visor. De är mer tidsbundna än de genrer, som nyss berördes, och kräver också av andra skäl sin egen behandling.

BALLADEN

Den svenska litteraturen från medeltiden äger sällan någon utpräglad egenart. Det mesta är ekon och efterklang av modeströmningarna ute i Europa. Medeltidens kultur var höggradigt internationell, och undantagandes lagarna, som faller utanför skönlitteraturen, saknade man i Sverige litterära traditioner, som kunde motväga inflytandet utifrån. Ty den fornnordiska diktning, som möjligen kan ha funnits, gick nära nog spårlöst under och glömdes. Samma litterära läge rådde också i Danmark, medan den sega västnordiska traditionen skapade helt andra förutsättningar i Norge och på Island.

På östnordiskt område har man inte heller visat någon större förmåga att omsmälta det internationella lånegodset, utan diktningen stannar vanligen i efterapningar, ofta klumpiga och valhänta — om man över huvud taget når över rena översättningsstadiet, vilket t. ex. knappast är fallet med våra bidrag till medeltidens höviska modediktning, riddarromanerna. Men ur samma höviska strömningar växer det fram ett undantag, en särpräglad skandinavisk

genre, som är den enda östnordiska insatsen av självständig natur i medeltidens litteratur. Det är balladen, den medeltida nordiska folkvisan.

En av orsakerna till att denna vistyp ägde en sådan livskraft, att den litterärt sett har kommit att representera den nordiska medeltiden, var att den tillfredsställde en hel rad krav på underhållning. Den var inte en diktning avsedd för läsning, utan den föredrogs för en publik under medverkan av publiken själv. Den tillgodosåg det musikaliska intresset därigenom att den var knuten till en melodi, som var och en kunde stämma in i, eftersom åtminstone refrängerna byggde på allsångsprincipen, på sångglädjen. Den vädjade också till de danslystna, ty folkvisan är medeltidens form av dansmusik. Och slutligen fyllde den kravet på episk underhållning genom att alltid »berätta en historia», tillräckligt laddad för att hålla spänningen eller medkänslan vaken. Den episka framställningen beledsagades dessutom av lyriska omkväden, refränger i en uttrycksfull knapphet, som bör ha talat till det stämningsbehov, som man kan anta, att medeltidens människor delade med oss.

Men en litterär rangplats förutsätter något mer än mångsidighet och popularitet: konstnärlig kvalitet. Långtifrån alla folkvisor fyller stora krav av det slaget. Mycket är tvärtom blek efterklang och pusselläggning med urvattnade uppslag, som åtminstone numera lämnar läsaren oberörd, och de enskilda visorna föreligger alltför ofta i en slapp och okoncentrerad form, som svär mot knapphändigheten i själva tekniken. Men de bästa numren i genren — och man har mest orsak att förvåna sig över att så pass många allttjämt är njutbara — står inte tillbaka för någonting, som vår medeltida kultur har frambragt.

Termen folkvisa

Det finns skäl att först och främst hyfsa terminologin, när man talar om »folkvisan». Beteckningen är olycklig ur många synpunkter men alltför inarbetad för att kunna bytas ut. En hel del av de visor, som inom musiken och på andra områden kallas folkvisor, faller helt utom ramen för den litteraturhistoriska termen: Kristallen den fina, Till Österland vill jag fara, Uti vår hage och alla deras lyriska sidostycken »i folkton» är yngre gods, som saknar den medeltida balladens kännemärken och som därmed ställer sig utanför den här framställningen.

Förledet folk har dessutom en farlig förmåga att suggerera fram förhastade slutsatser. Namnet kommer därav, att dessa visor återfanns enbart hos »folket» — allmogen, de lägre klasserna — när intresset för dem väcktes och uppteckningsarbetet tog fart. Benämningen säger däremot inte det bittersta om visans sociala ursprung eller om dess estetiska värde och väsen: fastän den kallas folkvisa, kan den i och för sig stå hur långt som helst från allt »folkligt», primitivt och konstlöst. Det skall också visa sig, att den har ytterligt litet med »lägre stånd» att skaffa.

Termen är en skapelse av Herder, en direkt översättning av hans »Volkslied». Den begagnas första gången i Sverige i ett akademital under 1700-talets allra sista år, men spridning vann den egentligen först med Geijers och Afzelius visutgåva 1814—17, som bar titeln *Svenska folk-visor från forntiden*. För utgivarna spelade utan tvivel det sista ledet i den rubriken en viktig roll: en folkvisa var för dem inte utan vidare en medeltida ballad. Men efter hand försköts terminologin, och alltsedan Sven Grundtvig i mitten på 1800-talet började utge *Danmarks gamle Folkeviser*, har det *litteraturhistoriska* språkbruket stadgat sig, så att man numera kan anse »folkvisa» i en litteraturhistorisk framställning som en synonym till »ballad av medeltida snitt». — Termen ballad, som närmast hämtats från engelskt eller tyskt håll, betyder egentligen dansvisa.

Utbredning

Balladen var en samnordisk företeelse, känd från både Danmark, Sverige, Svensk-Finland, Norge, Island och Färöarna, och de enskilda visorna är också i stor utsträckning gemensam egendom. Inga språkgränser hindrade utbytet, och visornas lokala olikheter, där de alls fanns, var för små för att verka artfrämmande. Några speciellt svenska kännemärken saknar våra visor alldeles, och norska och danska språk- och stildrag ger snarast intrycket, att flertalet »svenska folkvisor» invandrat hit över gränserna i väster och framför allt i söder. Å andra sidan kan ballader, som enbart bevarats i grannlandstradition, vara diktade i Sverige, och det går följaktligen inte att behandla svensk folkvisa utan att ta hänsyn till det övriga Norden i nästan samma utsträckning.

Folkvisans huvudtyper

Den medeltida folkvisan är en ovanligt klart avgränsad genre med bestämd särprägel. Men den rymmer likafullt två klart nyanserade särtyper, som bägge är väl företrädna i de svenska balladuppteckningarna. Den ena, ibland betecknad som *riddarvisa* efter sin centrala visgrupp, har troligen uppstått på östnordiskt område, efter all sannolikhet i Danmark, och därifrån spritt sig till det övriga Norden. Den anses på goda grunder vara den äldsta. Den andra typen är *kämpavisan* och dess släktingar. Den hör ursprungligen hemma i Norge och på Färöarna, men den vann avsevärd spridning i grannländerna, särskilt i Sverige, efter vad 1600-talets allmogetradition ger vid handen. Av många tecken att döma är den en lokalpräglad särutveckling av den östnordiska balladen. Trots många överensstämmelser skiljer de sig i så viktiga avseenden, att de bör karakteriseras var för sig.

ÖSTNORDISK BALLAD

Det mest iögonfallande i medeltidsballadens yttre är ett drag av stereotypi och likformighet, som märks redan i strofformen. Folkvisan uppträder bara i två huvudformer, en tvåradig och en fyrradig, i bägge fall med samma fria och

elastiska versprinciper. Båda är försedda med omkväde, folkvisans mest iögonfallande kännetecken.

Tvåradingen har ett obestämt antal stavelser i varje versrad; enda normen är att fyra av dem skall vara betonade. De binds samman med rim, men också assonans betraktas som fullt regelrätt, både vokaliskt (t. ex. gå-bår, skog-ord) och konsonantisk (t. ex. syster-mista, ring-lång):

Herr Peder han gifte sin dotter i fjor.
Han gav henne gull och gröne jord.
— Så väl emot sommarens tide. —

Det är en vers, som står knitteln nära, men den äger mer stringent epigramkaraktär: varje versrad bildar gärna en helhet för sig ur innehållsmässig synpunkt.

Omkvädet återkommer oförändrat strof efter strof. Det har en annan rytm än versraderna, ännu mer fri och obunden av regler. Det kan bestå av en enkel efterhängd refräng, som i exemplet ovan, eller av en dubbel, som i följande fall:

Herr Olov han snodde sin häst omkring.
— Driver dagg, faller rim —
Sjukdom och sot följde honom hem.
— Herr Olov kommer hem, när skogen göres lövegrön. —

Ibland är omkvädesleden rimmade inbördes:

Herr Peder kom från tinget hem.
— Under lide —
Stolts Inga, hans dotter, går honom igen (emot).
— Så särila om aftons tide. —

Den fyrradiga folkvisestrofen använder alltid enkelt omkväde. I övrigt följer den samma allmänna principer som tvåradingen. Normalt innehåller de udda versraderna fyra tryckstarka stavelser, de jämna tre. Rim och assonans är förbehållna verserna 2 och 4, dvs. slutet på varje halvstrof:

Skammel han bodde på Tidön;
han var både rik och kåt (glad).
Så karske ägde han söner fem;
de två gick världen emot.
— Förty träder Ebbe Skammelsson så mången vill stig.

Samma tudelning i två markerade hälfter, som utmärker tvåradingen, präglar också den fyrradiga balladstrofen. Den skribent, som bygger ut en gammal visa med följande strof, röjer själv inskottet genom att spinna över pausen mitt i strofen:

Med honom herr Ebbe mot Sveriges land
tänkte vinna stor ära
men blev dock slagen med all sin här
att ingen kunde buden hembära.

Här knyts strofhalvorna ihop av det gemensamma subjektet. Om tredje versraden börjat: »Han blev slagen...», så hade strofen innehållit åtminstone *ett* stilbrott mindre.

Det anses vanligen, att den fyrradiga strofen vuxit fram ur den tvåradiga på så sätt, att tvåradingen tänjts ut för att passa till andra melodier och dansformer, mera populära i det aktuella sammanhanget.

Kongen og Strange de sad over bord.
De snakked så manget gammens ord.

har t. ex. i det syftet omformats till

Kong Valdemar og herr Strange,
de sidder over brede bord.
De begyndte dem at tale
så manget et gammens ord.

Och åtminstone har den processen varit vanlig redan på ett så tidigt stadium, att den präglat den fyrradiga balladens hela formelväsen.

Formlerna

Liksom strofformen har folkvisestilen stelnat i stereotypi, och redan en flyktig genomläsning av några ballader lämnar ett intryck av opersonlighet och stark stilisering. Det beror framför allt på att folkvisan är späckad med stående vändningar, formler. Få ting ges egna drag, det mesta stöps i gamla former och uttrycks alltid med samma ord: scenen förläggs gärna »söder under ö», »under grönan lida» eller »till sjöa strand». Naturscenerier ersätts med sparsamma och nästan oundvikliga kulisser, ofta en »rosende lund», där lind och ek är de enda tänkbara trädslagen och där rosor och liljor lika ensidigt företräder örterna. Personernas yttre beskrivs ofrånkomligt likartat i den mån det alls berörs: en »stolts jungfruga» med »blekblommand kind», »upprunnen som liljevand» — växt som en liljestängel — som kammar »sitt fagergula hår». Hjälsen företräder gärna samma typ i manlig version, en »fager ungersven» med »gulan lock», »vitan hand» och »fingrar små», ett skägglöst ynglingaideal, som rimmar illa med de vapendåd han utför. Det är den höviska tidsålderns ljuslätta modetyper, hämtade ur Tristans och Isolde eller Aucassins och Nicolettes riddarvärld, som träder fram ur balladens formler. Med samma förstenade beständighet antyds klädedräkten: fruar och jungfrur möter oss »väl svepta i mård», och rid-daren »axlar sitt skarlakans skinn» eller uppträder »klädd i kappa blå», som i exklusiva fall är »fodrad med sobelskinn». Hästen han rider är oföränderligt en »gångare grå» eller en »rinnare röd». Och man kan samla sådan balladrekvisita från de flesta områden av samtidens liv i lika styva och svårundvikliga schabloner.

Också för handlingen fanns det monteringsfärdigt material att tillgå. Snart sagt varje situation, som kunde möta i en visframställning, förelåg uttryckt i en stående fras, ofta i fullt färdiga *formelstrofer*. Inledningar och avslutningar är ofta standardvaror av sådant slag, och ännu vanligare blir de stående stroferna i vardagliga situationer. Samtalet mellan kung Valdemar och Strange i de nyss citerade verserna ger ett exempel på dessa i förväg tillyxade byggklossar. Ett besök utformas antagligast i följande ordalag:

Herr Peder rider i konungens gård.
Konungen själv ute för honom står.

såvida inte ett annat alternativ har fått företräde:

Det var Peder Skammelsson,
han axlar skarlakans skinn.
Så går han i frustugan
för liten Lucie in.

En seglats slutar vanligen med att »de kastade ankar på vitan sand»; hjälten »steg där först i land», och en ritt skildras knappast på mer än ett sätt:

Juman språng på rinnaren röd.
Han rider fortare än fågelns flög.

Listan kunde mångdubblas, särskilt från de äldre uppteckningarna ur adelns visböcker, som tycks ha en rikare flora än de, som påträffats ett par århundraden senare i allmogens muntliga tradition.

Formlernas uppkomst

För vår tid förefaller denna formelmonotoni främmande och ofta prövande. Hur skall den förklaras? Först och främst med författarens tillvägagångssätt. Medeltidens diktare bedrev inget originalitetsjakt. Han såg tydligen praktiskt på sin uppgift: om en tidigare framställning sammanföll med det händelseförlopp han ville skildra, så var det troligen skäl nog för honom att låna ett avsnitt av den äldre visan, även om den var dålig efter vårt synsätt. Det sparade besvär. Litterär äganderätt var ett okänt begrepp, och det stod en visdiktare fritt att utan vidare begagna en pregnant formulering eller en slagkraftig strof ur föregångarnas repertoar. Och det är förmodligen just sådana passager, som lånades och spriddes för att till sist bli formel.

En process, som har betytt särskilt mycket för balladens stereotyper och genrens utseende över huvud, är överföringen av tvåradiga visor till fyrradig form. Det var därvid inte fråga om att ändra innehållet, utan det gällde att bygga ut strofen, så att den passade fyrradingens melodier. Fyllnadsgodset var man inte noga med, eftersom målsättningarna inte främst var litterära. En strof av typen

Herr Peder red sig söder under ö.
Där fäste han liten Kerstin mö

kunde t. ex. med en tom omskrivning dras ut till

Det var unge herr Peder,
han red sig söder under ö.
Där fäste han liten Kerstin,
hon var så vän en mö.

Alla möjliga pleonastiska småord kunde stoppas in, såsom formeladjektiven »ung» och »vän» i detta exempel; sådana fall bidrar att förklara det allmänna och onyanserade i balladens personteckning: de avsåg aldrig att ge en klarare bild av de handlande utan att skarva versen dans- och sångbar. Titulaturen gav andra tillfällen, och kungen och Strange i den tidigare citerade tvåradningen, har i fyrradig strof i all sirlighet tänjts ut till »kung Valdemar» och »Herr Strange Ebbesen». Följden av sådana grepp är, att den höviska tonen vanligen märks avsevärt mer i fyrradig ballad än i tvåradig. Och vissa formler, som ger en hel versrad gratis, finns enbart där, t. ex. »Det vill jag för sanning säga» eller »Det give Gud Fader i himmelrik» — utfyllnader, som rentav bryter balladstilen av olika skäl.

Formelrikedomen och folkvisestilens konservatism är ändå svårförklarlig, ifall man förbiser, att visdiktarna i ett sekundärt skede av utvecklingen bedrev sin verksamhet som pastischkonst och diktade »visor i gammal ton». För en pastischör hör det till målsättningen att understryka sin bekantskap med genretekniken, bl. a. formlerna. Från den tid, då balladen blir sin egen epigon — och den tycks ha börjat tidigt — följer författarna vissa mönster, äldre visor, som blir normgivare också för enskilda uttryck.

Lika litet kan man förbigå försångarna och traditionsbärarna — rollerna sammanföll nog ofta. För sångaren var det snarast en fördel, om den visa han föredrog innehöll känt stoff. I annat fall gjorde han rimligen mödan lättare för sig, och det alldeles oavsiktligt. Var han van att möta en lånestrof i ett visst sammanhang, så låg det nära till hands att alltid vänta sig den i liknande situationer, och i den trampande dansen var det knappt om tid till eftertanke. Om minnet svek, kunde han alltid rädda sig med formler. Överföringen från sångare till sångare har vidare medfört risker. Tillfällena att avlyssna och lära visan kan ha varit otillräckliga, så att traditionsbärarna har tvingats att restaurera. Vid varje sådan reparation hämtade man enklast reservdelarna från andra visor med liknande eller åtminstone tillämpliga avsnitt eller från låne- och formelstoff, som därvid i ännu högre grad trängde undan mer särpräglade utformningar.

Balladstilen i övrigt

Den medeltida folkvisan brukar karakteriseras som en episk-lyrisk dansvisa, där de bägge elementen bestämt hålls isär efter en mekanisk gränsdragning:

Denna danskedja uppträder på en kalkmålning från omkr. 1400 i Ørslevs kyrka i Danmark. Damerna bär »krona på utslaget hår», såsom det tillkom de ogifta, jungfrurna. Dansen, som tycks trådas utan häftigare tempo, anses föreställa folkvisedans.

själva stroferna är episka och återger handlingen utan andra inslag av lyrismer än vad den i sig själv kan innehålla av stämningsladdning; lyriken blommar i stället i omkväderna.

Den östnordiska balladen är episoddikt. Den bekymrar sig inte om tillbakablickar i större utsträckning, ger ingen ram att tala om och offrar minsta möjliga tid på presentation: »Palne drömde en dröm om natt» — med det anslaget är man omedelbart mitt ute i händelseströmmen. Det är den, som folkvisan strävar att återge. Men till närmare behandling tar den bara upp de avgörande situationerna, där konflikten bringas till sin spets. Löpande berättelse är främmande för balladen. Den använder en utpräglad staccatoteknik, förbigår självklara led i skeendet och växlar abrupt scen i förlitan på åhörarnas förmåga att supplera. Framställningen är egentligen mer dramatisk än episk, och tyngdpunkten ligger i regel i dialogerna, där handlingen hejdas för att avgörandet skall få falla. Många visor består i huvudsak av dialog, och i några fall tenderar dessa ordbyten att övergå till rena redogörelser, som lagts i munnen på endera av de uppträdande. Helt genomförd monologform strider dock mot god balladstil, och ofta har den utformats i rätt sen tid, när jag-stilen i lyriken bevisligen stod högt i kurs.

Ty det är otänkbart, att berättaren i en folkvisa skulle framträda personligen och tala i jagform: han stannar alltid utanför scenen och avstår också från kommentarer och *uttalat* ståndpunktstagande — naturligtvis tar han likafullt ställning genom sitt sätt att lägga fram stoffet. Men tonen är konstaterande och känslösval: balladen kan tillåta sig ett känslövädjande tonfall — »så mången man blev där död» — men sentimental blir den inte, och den moraliserar aldrig. Berättaren spekulerar inte över bevekelsegrunder och självstillstånd utan tjänst-

Fortsättning på danskedjan från motstående sida.

gör som rapportör och återger enbart det yttre skeendet. Det som ligger djupare överlåter han åt lyssnaren att sluta sig till på egen hand. Personernas sinnesförfattning beskrivs bara med deras synliga reaktioner: de »svartnar som en jord» av vrede och »bleknar under skarlakanssskinn» av skräck. Ibland kan den avläsas i deras yttranden, men oftast röjs den först av deras handlingar och erfares därför med ett slags chockartad plötslighet, som skär mot det beständigt lika sakliga ordvalet: Salmon har under ruset gått bärsärkagång och dräpt sin fästmö. Han vaknar ur stånd att minnas något och frågar efter henne:

»I aftons, då du rusgalen var,
din egen brud du bane gav.»

Salmon satte knoten (svärdsfästet) mot en sten
och udden emot sitt hjärteben.

Och där slutar visan. Tystnaden talar, och dess resurser vet folkvisans diktare att använda. Ett par kärva konstateranden är hela det yttre stoffet. Den mörka, personliga tragedin tiger balladen fram.

Det hör ihop med folkvisans smak för dialogen, att de uppträdande mestadels är få. I en blek bakgrund skymtar väl »hovmän», »fruar och mör», men med någon skärpa framträder bara två eller tre huvudpersoner, och masscener hör till ovanligheterna. Ändå blir de figurer, som balladen ställer i blickfånget, mest silhuetter mot en obestämd fond, styva och personlighetslösa under formelnarnas grepp. Visserligen är de vanligtvis namngivna, men »herr Peder», »Liten Kerstin» och deras gelikar hör till klichébeteckningarna och ökar bara formelarsenalen.

Folkvisans synvinkel är individualistisk, och den tar sällan upp andra ämnen till behandling än de internt personliga. Aktuell politik, ståndsintressen, parti-fejder, ekonomiska tvister och religiösa aspekter tillhörde balladdiktarens dagliga liv, och alla företeelserna återspeglas här eller var i visorna. Men de flesta

gör det i påfallande liten utsträckning, och bara i undantagsfall används balladtekniken i andra syften än rent estetiska. Den blir ogärna röst för program och rörelser i tiden; dess problem är den enskildes: människan och ödet, lyckan och undergången, troheten och hämndeplikten. Men först och sist kärleken.

Däri röjer balladen sin plats i högmedeltidens höviska diktning såsom en sidoföreteelse till kontinentala genrer av den bretonska romanens eller minnesångens aristokratiska modetyp. Den handlar om »adelig amour» under ceremoniösa åthävor och ömtålig känslighet för ära och anseende: hjälten är vanligen en »ädelig» riddare med herr-titeln ordentligt anförd, som uppträder i guldsporrar, när han efter vanan sitter till häst, eller i scharlakan, då han spelar guldtafel, och som ogärna smakar andra drycker än vin. Hjältinnans vanor hör hemma i samma idésfär och socialgrupp: en *stolts* jungfru, stundom med guldkrona på utslaget hår, som sörmar guld på silke och vid behov försvarar sin dygd med »sölvbodd kniv». Det höviskt sirliga speglas i både dräkt och tal: man går »väl svept i mård» och »mäter ett ord *med ära*», och riddaren tilltalar självfallet sin dam med »I» och vice versa. Handlingen förläggs helst till hov- eller adelskretsar: jungfrun »går i stenstuvan in» eller dröjer »vid borgeleden», när junkern rider att jaga hjort och rå »med hök och hund».

Jämförd med t. ex. riddarromanen företräder balladen likväl en realistisk riktning, inte minst den egentliga riddarvisan, där det höviska modet speglar sig tydligast. Dess handling tilldrar sig alltid i en omgivning, som står betydligt närmare den nordiska medeltidens verklighet än Artussagans äventyrsvärld. Väl är det en miljö, som befolkas och hotas av fientliga naturmakter — älvor, bergtroll, näckar och havsväsen — men vi kan anta, att medeltidsmänniskan uppfattade också sin dagliga tillvaro på det sättet. Någon benägenhet för verklighetsflykt till fantasins länder utmärker sällan balladerna, och i överensstämmelse därmed är det egentligen inte äventyret — händelsekedjan själv — som intresserar dem. Åtminstone de bästa följer i stället handlingen för att avläsa, hur personerna reagerar inför händelsernas förlopp. Balladdiktaren psykologiserar inte, men likafullt är han förtrogen med bakgrunden för reaktionerna, och på den allmänmänskliga kännedomen om dem bygger han sin dikt. Med den inriktningen förlägger man konflikten till människornas värld.

Det nordiska samhället under medeltiden skyntar därför hela tiden bakom balladerna, trots att författarna varken offrar krafter eller utrymme på miljöteckning; den kommer med i förbigående och utan egenvärde, bara i den mån händelserna fordrar det. I stela formler, som lämnar fonden ganska orörd åt fantasin, »kärar» man på tungen och »far i ledung», släktkänslan går som ledmotiv genom handlingen, och slagfärdighet åtnjuter samma aktning som i den isländska sagan.

Invävt i inhemska tankegångar möter ett annat internationellt inslag av riddartid: den feodala etiken. Också här är de ridderliga dygderna lika ceremoni-

betonade: svennen »begär orlov» av sin herre, och riddaren »undsäger» sin härskare — uppsäger sin vasalled och därmed sitt trohetslöfte — innan han öppnar fejd, och på samma sätt handlar kungen, innan han griper till våld mot egenmäktiga frälsemän. Just troheten är ett huvudtema i balladerna, och en av folkvisans favoritgestalter, den trogne svennen, som varken skyr mödor eller risker för sin herre eller härskarinna, bör också ses mot bakgrunden av feodal hederskodex. Sätts den ur kraft, är vasallen fri från all överhöghet och uppträder ofta asocialt obekymrad om kung och lag utan att fördenskull förverka visdiktarens sympati.

»Det folkvisemilda» finner man inte mycket av i medeltida folkvisor, och idyllen står den mestadels främmande för. Många ballader går i dur och mynnar ut i fest — det gäller särskilt dem, som bygger på folksagomotiv av typen prinsessan och svinaherden, eller sådana som räknar släkt med erotisk novell och därför kräver lyckligt slut. Men också där möter man oftare käck frejdighet än känslosamma tongångar. Och i regel är grundtonen moll. Balladrealismen väjer inte för konsekvens, och kärv erfarenhet förbjuder gottköpslösningar. De vägande balladerna vetter mot tragedin.

VÄSTNORDISK KÄMPAVISA

Det vilar ett annat kynne över kämpavisan, och de inre olikheterna kompletteras av yttre skiljaktigheter. Kämpavisan i egentlig mening känner bara *en* strofform: den fyrradiga med efterhängt omkväde. Visserligen föreligger det tvåradiga visor med västnordiska kännetecken, men de kan förklaras som hybrid- eller övergångsformer — ty riddarvisan har florerat också i Norge och på Färöarna, före och jämsides med kämpavisan — eller som omdiktningar efter riddarvisans mallar. Fullt utpräglade möter dessa norska stildrag först i den fyrradiga visan, som därigenom bildar en motpol till den östnordiska balladen. Formlerna överensstämmer i stor utsträckning i bägge vistyperna, men de förekommer betydligt sparsammare i den västnordiska; särskilt är det fallet med de höviska klichéerna. Det kan inte enbart bero på oförståelse hos traditionsbärarna. Hela den litterära idealbildningen är en annan än riddarvisans: bakom kämpavisan ligger den gamla västnordiska litteraturtraditionen. Förkärleken för allitteration är påfallande och kan avläsas ända in i personnamnen: Vidrik Velamson, Sivar Snaresven, Börtingens borg. Rena kenningar förekommer: »den bruna brand» (det blanka svärdet), »hövdings storm» (strid), »den salta Rhen» (havet), och stundom åberopar man hedna gudar, såsom »Oden Asagrim». På västnordiskt manér kan vapnen och hästarna bära namn:

Skräpping heter min goda sköld,
som mångt ett svärd har brutit.
Och Blank, så kallas min stolta hjälm,
däruti mång pil är skjuten.

Mimering heter mitt goda svärd,
är härdat i kämpeblod.
Och Skymling heter min ädla häst,
är fallen av Bremmers stod (hästflock).

Men också själva ämnena återfinner man i den isländska diktningen. Vanligen är det fornaldarsagorna, som fått släppa till stoff, t. ex. Hervararsagan och Orvar Odds saga. De har tydligen varit kända i Norge långt fram i medeltiden, och det har bevisligen funnits handskrifter med sådana sagor på 1300-talet. Visorna på Färöarna åberopar allt emellanåt, att stoffet »är kommet från Island, skrivet i bok så breda», och även om uttrycket har blivit formel, så bör det någon gång dessförinnan ha legat realiteter bakom.

Det är fornaldarsagans anda långt mer än den östnordiska balladens, som präglar kämpavisan. Dialogtekniken spelar mindre roll, och de berättande partierna dominerar. Handlingen spänner ofta över långa tidsrymder, i många fall ett par generationer, och inte sällan följer den hjälten alltifrån hans barndom. Riddarvisan byggs upp kring få episoder, kämpavisan vanligen kring en hel kedja, där varje länk emellanåt får karaktären av en fristående visa. Följden är att kämpavisorna lätt sväller ut över den ram, som den östnordiska genren brukar hålla.

Det ämne, som intresserar kämpavisan, är sällan kärleken, alltid främst varendåden. De utförs vanligen som hämnd för stupade fränder, ett anlitat tema också i dansk-svensk ballad. Men medan den östnordiska visan var tidsbunden och verklighetsfärgad är kämpavisans värld fantasins och sagans äventyrsland, och det berörs föga av sannolikhetskrav. Diktarna äger inget intresse för psykologiska undertoner, och hjältarna blir kampglada stereotyper. Grundtonen är dur. Mollackord går sällan ihop med deras sagobetonade herostillvaro, där alla problem löses med tillhyggen. Norsk natur kan någon gång skymta men aldrig de faktiska villkor, som rådde i Noregsväldets nedgångstid: ämnena hämtas bara från fiktionslitteraturen.

Inte alltid är den litteraturen fornaldarsaga. En del visor — det har hävdats, att de är de äldsta, och i vart fall står de den östnordiska balladen närmast — går tillbaka på kontinentala medeltidsgenrer. 1200-talets Norge uppvisar en litterär lyhördhet, som efter samtida svenska förhållanden ter sig svårfattbar, och utländsk diktning överfördes i en rad översättningar till »norrön tunga». I några fall utnyttjades sedermera dessa »sagor» av visdiktarna. Visan om »Runsivalls slag» återgår på Karlamagnussagan, den norska versionen av Rolandssången och dess ämneskrets; den visan har funnits också på östnordiskt område, och Rolands horn ekar i mången beträngd balladhjältes nödsignaler i »förgyllen lur», medan bataljscenerna från »Ronsevollen» speglas i kämpavisornas formelförord. Ännu mer spridd blev viscykeln om Didrik av Bern och hans kämpar, hämtade från den Didrikssaga, som sammanställdes i Norge vid 1200-talets

mitt »efter tyska mäns berättelser.» Många stildrag, som utmärker kämpavisorna, återfinns redan i dessa förlagor.

Genom visor med sådant ursprung drar ännu en fläkt av riddartid. Striderna går i torneringens anda, och ett slags feodalförhållande förutsätts. Formlerna är i stor utsträckning desamma som i östnordisk ballad. Den släktskapen gäller också en hel del av de visor, som behandlar favoritmotivet frändehämnden: bland dem finns det västnordiska visor med amoröst tema, där höviskheten drivs längre än någonstans i de östnordiska. Men just genom det preciösa och fantastiska i sitt chevaleri skiljer de sig från modergenren. Visan om Habor och Signild, som redovisar många västnordiska drag, ger ett exempel: när fienderna söker gripa Habor, dräper han dem i dussinvis, trots att han är obehärdad, intill dess att man binder honom med ett av Signilds hår. Hellre än att skada det inställer den vildsinte kämpen allt motstånd och låter artigt hänga sig. Bakom dessa och närliggande visor spårar man inslag från Tristansagan, som tillhörde översättningslitteraturen från Norges 1200-tal. — Sådana drag skiljer dessa visor från den egentliga kämpavisan, men inslaget därifrån är uppenbart: massdråp av denna orealistiska art går inte väl ihop med den östnordiska balladtypen. I kämpavisan däremot blir striderna bravurnummer, och den har ingenting emot massscener. — Hjältarna äger onormala dimensioner, betänkligt påminnande om de »resar», som är deras motståndare: fiender fälls »som gräs för lien», blodet står knähögt, och de kan slita upp hela ekar med roten. Konversationen går i samma robusta stil och består mest av utmaningar, skryt och tillmälen. Synvinkeln är ytterst maskulin, och t. o. m. de mest modesta förblir alltid mer kämpar än riddare, gladiatorer snarare än ädlingar.

Alla dessa drag stegras till det groteska i *trollvisorna*. På östnordiskt område är naturmakterna mystiska väsen, dunkelt farliga och ogripbara, och människans kamp mot dem förs med andens vapen, om motstånd alls är tänkbart. Kämpavisans jättar och troll kan däremot inte vara mer påtagliga: gruvliga skräpuksvidunder, vilkas mellanhavanden med hjältarna hellre bör kallas slagsmål än kamp. I naturalistiskt detaljerade scener går kombattanterna varandra in på livet med vapen, järnstänger, händer och naglar, så att skägg och köttstucken lossnar — mest på trollet, som ofelbart dukar under.

Givetvis är dessa groteskerier medveten klunskomik. Kämpavisans styrka är den målande detaljen, och den lägger över huvud taget mindre an på att skapa stämning än de östnordiska visorna; den har närmare till skratt än till svårmod. Men som Sverker Ek påpekat finns det till och med i trollvisorna ett inslag av allvar. Hjälten framställs ibland som »en kristen man», trollet representerar det onda och hedna, och emellanåt skyntar helgon i sammanhang, som står legendvisan nära. Men i regel är kämpavisan lika fullständigt profan som den östnordiska balladen.

OMKVÄDET

Folkvisans lyriska del, omkvädet, utformas som ett slags ackompanjemang till texten, ett återkommande ackord. Samspelet kan vara ytterligt raffinerat, och den skenbara enkelheten döljer ofta en skicklig avvägning av refrängens möjligheter; balladpoetens klass kan lättare avläsas där än i texten, där malarna band honom hårdare.

Som exempel kan man ta den grupp omkväden, som består av naturlyriska anslag. De kan sakna varje yttre anknytning till texten, men ofta ställs naturen som bakgrund för händelserna, och åtminstone någon strof — man vill tro: den först diktade — står i ett logiskt samband med omkvädet:

Töres döttrar i Vänge
— kaller var deras skog —
de sovo en stund för länge
— medan skogen han lövas —.

Vanligen består ett samband i stämningsläget mellan text och omkväde som i den vemodskärva visan om herr Peders dotter, som dör nygift, där människolivet i dess snabbt borttonande förgänglighet ställs mot naturens oberörda gång bortom ödena:

»När I haven lagt mig i graven ned,
I tagen den jungfru som ständar hos mig.
— Så väl emot sommarens tide. —

I går sedan hem, I stillen Edra tårar.
Den bliver snart glömd, som aldrig kommer åter.
— Så väl emot sommarens tide. —

I gånger sedan hem och stänger Edra dörrar.
Den bliver snart glömd, som aldrig kommer före.
— Så väl emot sommarens tide. —

Naturbildernas friskhet bryter mot stiliseringen i stroferna. De hämtas helst från våren, »när skogen göres lövegrön», eller »om sommaren», »medan skogen ständar i blomster». Omkvädenas timme är gryningen — »ty dagen dagas upp under östan» — och solnedgången, »så särila om aftons tide», då daggen faller över den sommargröna skogen.

En annan omkvädestyp står i ännu närmare korrespondens med texten, nämligen den, som utgör en sammanfattning av handlingen eller som understryker huvudsynpunkten däri: »Så död rider Mårten igenom fågelsång»; »Faxehus ligger i svartom brandom».

Den systematiska opersonligheten i stroferna fullföljs inte i omkvädet, utan större delen av balladrefrängerna är tvärtom subjektiva utgjutelser i form av uppmaningar, önskingar eller uttalade livserfarenheter. De framförs gärna i

jagform och vänder sig direkt till åhörarna: »Jag vill giva dig råden till: du rid icke dit!»; »Jag ville du vore uti Norge med orlov.»

Klart balladvidriga är omkväden av följande meningslösa typ:

Bergman och Herreman de sutto till bord.

— Gardi hej, gardi gardi noa —

De talte så många skämtande ord.

— Allra långaste kort, för han var en baron —.

Det är främst i burleska skämtvisor på balladmeter, som de har vunnit intrång, uppenbart på ett sent stadium.

Omkvädet var en nödvändig del av balladen, så länge den var en dansad och sjungen visa. Stroffformerna varierade så obetydligt, att t. ex. alla fyrradiga visor kunde sjungas till varandras melodier, ifall man höll sig till texten enbart. Men omkvädena skiftade och lät inte anpassa sig lika lätt: visans musikaliska egenart var därför hårdast knuten till dem. Ville man låna en annan melodi till en visa, så fick man också låna omkvädet.

DANSEN

Det finns ett slags omkväde, som inte söker anknytning till handlingen utan till den situation, där visan framfördes: dansen. »Här dansar fruar och mör» är ett tema med flera variationer, och andra refränger manar de sjungande att »träda väl».

Vad vet man om den dansen och dess förhållande till visan?

Givetvis har inte varje ballad varit avsedd att dansas — t. o. m. omkvädet kan väl förklaras ändå. Men att *genren* varit knuten till dans, omvittnar den själv.

I Sverige fanns en dans av folkvisetyp ännu på 1730-talet, då Linné såg den i Mora, och ännu in på 1900-talet dansades en variant på Manö utanför Västjylland. Numera fortlever den bara på Färöarna, där dessa »kväden» i århundraden varit befolkningens enda litteratur på dess eget språk. Färödansen är ett slags ringdans, som utförs till sång men utan instrumentalmusik. Tempot växlar alltefter handlingens intensitet — färingarna lägger liten vikt vid välljud i sången, som framförs i höga tonlägen, men följer spänt händelsegången och ackompanjerar den med åtbörder, mimik och taktväxlingar. Dansen leds av en försångare, som föredrar den episka texten, medan de dansande sjunger omkvädet. Något förbud att sekundera honom förekommer inte för dem, som kan kvädet, men Färövisornas längd och vissa släktmonopol på dem lämnar honom vanligen rangen obestridd.

Färödansen ger ett komplement till de upplysningar balladerna själva lämnar: Man »gick i dans» eller »trådde dansen», dvs. skred i avmätt takt, i ring eller öppen kedja men aldrig par om par. Dessutom räknar man med »spring-

Balladdans var säkerligen inte den enda dansform som förekom i nordisk medeltid. Olaus Magnus berättar i vart fall om danser som inte har något med den att göra. Man har antagit att också folkvisedansen varit av flera slag, att t. ex. två- och fyrradig ballad följt olika rytm och takt. Detta avsnitt av Albertus Pictors berömda målningar i Härkeberga kyrka utanför Enköping föreställer Israels barn i dans till säckpipa kring den gyllene kalven: en »dalmålning» från 1400-talets senare del. Foto ATA.

dans». I spetsen för räckan gick försångaren »före och kvad», eller också stod han vid sidan av dansen — ibland kan två försångare ha uppträtt:

De herrer stander på gulvet og kvad.
Brunke og dronningen gik i rad (räckan)

berättar visan om Nyköpings gästabud. — Det är alltså inte ursprunglig balladstil, när omkvädet skiftar alltefter handlingens gång: kören kände ju i princip inte händelseutvecklingen och bands därmed till ett och samma omkväde visan igenom.

När försångaren tog upp dansen, tycks han ha börjat med att sjunga omkvädet för att på så sätt ange melodi och instruera kören; redan den första uppteckningen av en östnordisk folkvisa inleds så. I samma pedagogiska syfte börjar somliga visor med en eller rentav flera strofer med idel lyriska sirater, som intonerar handlingen:

De hjältar de ligga slagne
så vitt kring Sveriges land,
alltsedan herr Sune Folkvarsson
borttog det liljevand.
— Där ligga de hjältar slagne —.

Det var stor ynka i Sverige
och hälftena mera vrede,
allt sedan de herrar av folkungars ätt
bruto Vreta kloster neder.
— Där ligga de hjältar slagne —.

Och först efter dessa preludier går förf. till saken: »Kung Magnus, han bodde i Sverige...» I dessa upptakter har man sett refrängens upphov: den skulle ha *brutits ut* ur sådana »omkvädesstammar» eller ur ett slags »lyriska enstrofingar». Men snarare verkar »omkvädesstammarna» att vara *broderier på omkvädet*, refräng fanns redan i balladens utländska förebilder, och de lyriska inledningarna gör inget ålderdomligt intryck.

Enligt balladerna var dansen rätt obunden av lokal. En version av visan om Nyköpings gästabud uppger, att »de dansed inde, de dansed ude», en annan, att »de dansed på den sal så lång». När årstiden tillät det, tråddes dans »på grönan vall», eftersom inget dansgolv fordrades, och ofta händer det rentav, att »dansen går så lätt genom lunden».

VISUPPTECKNINGARNA

Folkvisorna har bevarats i uppteckningar av mycket skiftande ålder. Medan de yngsta kom på papper på 1800- eller rentav 1900-talet, föreligger de äldsta i visböcker från 1500-talets slut. Sådana böcker, som äldst var ett slags poesi-album, finns bevarade från 1400-talets Tyskland, och vid mitten av nästa sekel nådde modet de danska adelskretsarna. Ett 40-tal visböcker vittnar om deras intresse, som fick omedelbar verkan också för Sverige. En av dem, *Drottning Sofias visbok*, har varit i svensk ägo sedan tiden före 1600, och då en av de danska balladsamlarna, Anders Spørensen Vedel, 1591 tryckte *Et hundrede udvalde danske viser*, fick samlingen vidsträckt spridning också här. En hel del svenska folkvisor är antagligen importgoods från det danska visintressets tid.

De svenska visböckerna uppgår bara till ett tiotal, och balladerna utgör i regel mindreparten av visorna. En grupp — däribland de äldsta — är adelsvisböcker, nedskrivna för underhållning. Dit hör den tidigaste, *Harald Olufssons*, från början av 1570-talet, där en femtedel av visorna går i balladton. Ännu mer blandat är innehållet i *Per Brahes* från 1620-talet eller i den västgötska adelsmannen *Bröms Gyllenmärs* innehållsrika visbok från samma tid. *Barbro Banérs* samling från tiden kring 1660 bjuder enbart på ballader men är bara påbörjad. Tillskyndaren till *Samuel Älfs* visbok är okänd, men boken tillhör 1600-talets mitt.

Till samma grupp hör möjligen *KB:s visbok i 16:o*, som av stilen att döma kan gå tillbaka bortom 1600. De två andra vissamlingar, som Kungl. Biblioteket ärvt från Antikvitetskollegiet, *visböckerna i 4:o och 8:o*, har tillkommit

under helt andra förutsättningar: de är resultatet av det antikvariska intresse, som dominerade vårt 1600-tal. 1630 påbjöd Gustav Adolf en generalinventering av landets fornminnen, varvid man också skulle »gamla kämpe- och runeviser deras toner icke förgäta att utspana», och på Karl XI:s tid fortsattes det arbetet med större eftertryck. De bägge visböckerna innehåller samlingar från många håll och olika tider. 4:o-boken, som är viktigast, och som alltigenom innehåller ballader, räknar t. ex. Buréus till bidragsgivarna, och andra visor har insamlats direkt ur allmogetraditionen, bl. a. genom Hadorphs försorg på 1670-talet. Huvudpartiets visor, som »alldeles utan ändring eller emendation såsom de över komne och uti hastighet avskrevne äre», har av Ek satts i samband med Rhezelius inventeringsresor på 1630- och 40-talen. Antikvariskt intresse var också drivkraften till *Petter Rudebecks* balladsamlingar från Småland, upptecknade kring år 1700.

En stor del av de svenska balladerna uppspanades först på 1800-talet, då romantiken medförde en renässans för folkviseintresset efter tyska mönster. Förgrundsfiguren var »Ydredrotten» Rääf, men han gav aldrig ut sina samlingar. I stället blev A. A. Afzelius den förste, som tryckte en svensk folkvisesamling, den förut nämnda *Svenska folk-visor från forntiden*. Den utkom 1814—17 med företal av Geijer. Uppteckningarna, bl. a. av bröderna Wallman i Östergötland, är dock redigerade på ett sätt, som inte tillfredsställer textkritiska fordringar. Av helt annan klass i det avseendet var A. I. Arwidssons *Svenska fornsånger* (1832—42), som blev mönsterbildande för visutgåvor i fortsättningen — Grundtvigs danska och Childs engelska jätteverk står i beroende av hans principer. Han byggde dels på samtida uppteckningar — bl. a. just Rääfs och Wallmans — dels och främst på de gamla visböckerna, som han kände från arkiv och bibliotek. Många balladsamlingar från 1800-talet ligger alltjämt otryckta, t. ex. Hyltén-Cavallius från Småland och Wiedes från Östergötland.

BALLADPROBLEMEN

Hur många »medeltida folkvisor» finns då bevarade i uppteckningar från medeltiden? Svaret är: Ingen enda. Eller noga räknat åtta strofer och två ensamma omkväden. Varenda ballad i den form vi känner den är av yngre datum, och det går sällan att bevisa, att den enskilda visan tillkommit på medeltiden.

Vi är därmed inne på den vetenskapliga problematiken kring folkvisorna, och det bör eftertryckligt fastslås, att det är ett forskningsfält uppfyllt av gungflyn, rikare på teorier och ovisshet än på bevisbara fakta. Och inga forskarmödor lär kunna ändra den ställningen i någon högre grad: vanskigheterna ligger i själva materialet och i det sätt, varpå det tillförts oss, dvs. i den muntliga traditionen.

Ifall man skall yttra sig om en visa — t. ex. om dess ålder, härkomst, syfte eller estetiska värde — bör man ju känna dess ursprungliga lydelse. Det är just

det, som vi inte gör. Vi kan oftast inte bedöma, hur hårt den muntliga traditionen nött dem — eller om den nött dem alls. Vissångare och traditionsbärare kan ha byggt ut eller vrakat av för oss okända skäl, de kan ha ändrat ordalydelse och innehåll av sentimentala eller moraliska orsaker eller sökt nå bättre överensstämmelse med historiska fakta eller patriotiska önskningsar, de kan ha följt modernare strömningar eller gått arkaiserande fram och de kan också ha varit pietetsfulla nog att återge stoffet i det skick det nått dem: alla möjligheter står öppna utan att kunna kontrolleras — undantagandes *ett* led, upptecknarna, men de utgör bara den sista länken i kedjan. Vidare har man att räkna med hörfel, glömska, missuppfattningar, reparationsförsök och rationalisering och därjämte med tillägg och lån från andra visor och varianter, bl. a. från nu okända och förlorade. Allt är lika tänkbart och lika svårbevisat: den muntliga traditionen följer inga »lagar»; varje vissångare kan ha verkat och reagerat individuellt. Vissa formeldrag är nog vanliga i »muntlig litteratur», men de kan lika väl vara ursprungliga som senkomna. Vi saknar instrument att »restituera urformen» — länge en önskedröm för folkviseforskningen. Mer blir den heller aldrig.

Balladens medeltida ursprung

Om därför problemen kring enskilda visor är svårforcerade, så blir inte uppgiften lättare om man undersöker *genren* som helhet. Men dess ursprung i medeltiden står åtminstone utom tvivel, trots bristen på medeltida uppteckningar. Formlerna bär den periodens prägel, såsom framgick av den räckta schablonuttryck, som ovan fick exemplifiera de höviska strömningarnas och de feodala idealens betydelse för folkvisan: dess miljö är riddartidens. Den tillhör därtill katolsk tid. Rader av visor talar om mässbesök, klosterrov och pilgrimsgång. Språket är också medeltida med ålderdomliga formelinslag. Jungfrun är »så vän en mår (mö)», och riddaren »betar (jagar) hjort och hind». Vanliga bruksord från senare århundraden har inte förmått tränga in i balladens poesispråk: »fager» har hållit stånd mot »vacker», »älskog» mot »kärlek», »unna» mot »älska». Ordformerna är moderniserade, men rimmen pekar ibland tillbaka mot medeltiden. Rimparet »tro—sjö» måste gå tillbaka på den medeltida formen, »sio», och en liknande utveckling har drabbat inledningsstrofen i visan om Herr Olov och älvorna:

Herr Olov rider om otte.
Ljusa dagen honom tyckte.

Den medeltida imperfektformen »totte» ger fullgott rimslut.

De äldsta spåren

De magra beläggen från själva medeltiden utgör ytterligare en garant, och de fastslår dessutom, att balladen redan på 1400-talet haft sina särmärken fullt

utformade. Störst vittnesvärde har sju strofer av en dansk visa ur en Linköpingshandskrift; den anses härröra från mitten av århundradet men kan vara yngre. Samma visa finns upptecknad i Danmark 100—150 år senare, och den enda väsentliga skillnaden är att lyriska »omkvädesstammar» tillkommit. Det äldsta svenska balladspåret finns i Floda kyrka i Södermanland, där valvmålningar från 1400-talets senare hälft presenterar hjältar ur kämpavisorna. I *ett* fall bifogar målaren ett omkväde ur en välkänd visa: »Holger Dansk, han vann seger av Burman». Det tidigaste folkvisebelägget — från tiden efter 1425 — återfinns på dansken Claudius Clavus Grönlandskarta. Han kände inga ortnamn på ön, men den bristen rådde han bot på: han döpte floder, berg och vikar med ord efter ord ur en visstrof, som här översätts från kartans Fyndialekt:

Där bor en man i en Grönlands å
och Spjellebod mände han heta.
Mer haver han av nidefild (vide silv?)
än han haver fläsk hin feta.
— Nord om driver sanden på ny —.

Från 1300- och 1200-talen finns inga balladfragment bevarade, möjligen med undantag för de två rader ur Skånelagens runhandskrift från 1300—1350, som utgör den danska radions paussignal — de är nämligen försedda med fransk notskrift:

Drömte mik en dröm i nat
um silki ok ärlík päl (dyrbart tyg).

Verserna har förvisats från folkvisans domäner: jag-elementet skulle vara oförenligt med balladstilen. Och visserligen kan ingen ballad *börja* så, men raderna kan vara utskurna ur en dialog, och drömskildringar i liknande stöpning hör rentav till genrens formeldrag:

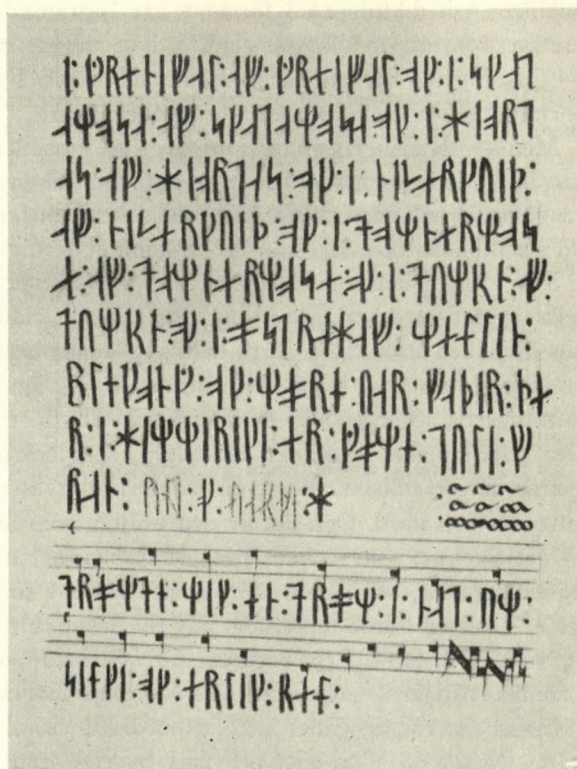
Ebbe han drömde en dröm i natt	»Jag drömde, att min kappa röd
i sängen där han låg.	det hon var bliven blå...»
Om morgonen, när han vaknade,	
han sade sin stallbroder därav.	

Men det finns hållfastare bevis för att folkvisan var känd i Sverige vid början av 1300-talet. Under dess första år »vändes» Eufemiavisorna, riddarromanerna, till svenska, och deras översättare begagnade en rad förmler och stående uttryck, som är egendomliga för balladen. »Det vill jag eder för sanning säga» dyker upp redan i Ivan Lejonriddaren, och schablonverser ur folkvisans arsenal äger motsvarigheter i romanen:

Ivan Lejonriddaren, v. 1731:	DgF 130, E 46:
Arla om morgonen, dager var ljus,	Årle om morgonen, dagen var ljus,
kung Artus red då för det hus.	der kom tre lig af herr Peders hus.

Exemplen kan flerfaldigas. — Om Ivans översättare vet man åtminstone, att han var västsvensk och vistades vid det norska hovet, samtidigt som marsk Stig

Den omstridda versrad ur runhandskriften till Skånelagen, som ansetts — och förnekats — vara det äldsta balladfragmentet som finns bevarat: »Drömte mik en dröm i nat um silki ok ärlik päl.» Versraden har inget sammanhang med lagtexten utan har av en nyck satts in av skrivaren, som roat sig med att fylla ett tomrum, kanhända för att pröva en ny penna, kanhända bara för nöjet att klottra i en paus. Trots runskriften är handskriften inte äldre än från 1300-talet, enligt en åsikt från dess början, enligt en annan från dess mitt.

och hans folkvisebesjungna kumpaner uppehöll sig där, »drivna ur Danmark».

Vid Eufemiavisorna slutar den fasta marken för balladforskningen.

Visserligen har man sökt stöd i äldre belägg på dans, men dans behöver inte vara folkvisedans, inte ens om den är ringdans. F. ö. saknar vi tidiga spår av dans. Det äldsta brukar sättas till Valdemar Birgerssons bröllop 1260, men skildringen återfinns i Erikskrönikan, som är skriven ett gott stycke in på 1300-talet, och därmed kan inte denna slentrianbeskrivning föras längre tillbaka:

Där var duster och bohord (stridslek),
dans och lek och fager ord.

Det äldsta svenska belägget finner man i stället just i Ivan Lejonriddaren — »man fann där både bohord och dans».

Balladens ålder

Bortom 1300 har man bara sannolikheter att stödja sig på, om man vill bedöma balladens ålder. Det bör ha tagit en tid, innan sådana formler, som speglas i Eufemiavisornas balladstoff, hade utbildats och genren därmed stelnat. Om

publiken och diktningen i förstone var begränsad till de hov- och stormannakretsar, som utgör folkvisans miljö, kan mönsterbildningen ha gått snabbt nog — gissningsvis har ett par generationer räckt. I så fall förs folkvisan tillbaka bortom 1200-talets mitt men inte mycket längre.

Men — dateringen gäller inte Sverige. Formlerna från Ivan Lejonriddaren kan ha varit importgoods. Rimligen uppstod folkvisan i Danmark, som i vart fall är dess huvudland, och då har också de formelartade vändningarna haft bäst tid att utbildas där. Hit kan de ha kommit färdigstöpta med danska visor.

Inga drag i den danska folkvisan, vare sig språkliga, historiska eller kulturella, stöder en datering bortom 1200. Danskt riddarväsen av kontinentalt snitt hör ihop med 1200-talets förra hälft; balladens herrtitel vinner t. ex. allmännare spridning ett stycke in på århundradet. I Sverige saknades de kulturella förutsättningarna att uppskatta en hövisk diktning före 1200-talets senare årtionden. Den parrimmade versen av knitteltyp, som också folkvisan nyttjar, kan inte spåras längre tillbaka. Först då nådde riddarväsendet hit upp med sina modeintressen och ideal. Och det är den miljön, som är de östnordiska folkvisornas — det Sverige, som tecknas i landskapslagarna, står balladen på det hela taget främmande för, och någon »förhövisk folkvisa» finns det ingen grund att förutsätta. Troligen hörde folkvisan själv till dessa kulturströmningar, som gör slutet av vårt 1200-tal till en brytningstid och som politiskt markeras av Magnus Ladulås rusttjänststadga och hans och hans söners hertigtitlar.

Dessa dateringar gäller den östnordiska visan. Kämpavisan anses ha uppstått i Norge på 1300-talet och nått Sverige fram mot 1400. Det stämmer väl överens med den utbredning kämpavisan ägde under tidigt 1400-tal. Det äldsta balladbelägget — Spjellebodsstrofen på Claudius Clavus Grönlandskarta som nedskrivits någon gång efter 1425 — härrör från en kämpavisa av norskt ursprung, men namnet Spjellbod förekommer bara i svenskt stoff från 1300-talet, påpekar Grüner-Nielsen, och innan strofen nådde Claudius Danmark bör den således ha passerat Sverige.

Utvecklingen under medeltiden

Om balladens utveckling före senmedeltiden vet vi för övrigt praktiskt taget ingenting. Det måste antas, att den tagit intryck av moderiktningarnas skiftningar, då likaväl som senare, men tydligt är å andra sidan, att den snart stelnat i en mönsterbunden och arkaiserande stil. Man har försökt att urskilja olika åldersskikt hos folkvisan och att med skilda metoder klarlägga utvecklingskurvan. Helt utan framgång har strävandena inte varit: kämpavisstoffet har bevisats tillhöra ett relativt sent skede, och det finns åtminstone vissa skäl att mistänka fyrradningen för att vara yngre än tvåradningen. Men varje försök att närmare skissera balladens öden och att skikta stoffet har slutat utanför fast mark.

Man har t. ex. daterat visor efter deras livsåskådning. Men det är orimligt att hänföra en visa till exempelvis 1200-talet, därför att den låter människan duka under för naturmakterna, medan en annan, där människan står som segrare över samma makter, av det skälet skulle vara från 1300-talet: någon likriktning i ödessyn har aldrig existerat, och diktarna lär ha varit individuella i det avseendet på medeltiden lika väl som nu. Man har också använt balladernas skiftande tillgång på höviska drag som slagruta: de mer arkaiska skulle vara de äldsta. Det kan i princip lika gärna vara tvärtom, eftersom det finns bevisligen unga visor utan minsta ridderliga drag, och man kan anta, att visornas höviska smakyttringar blev mindre odlade, sedan dansen och visdiktandet nått klasserna nedanför högfrälset. Traditionen måste också in i ekvationen: allmogetradition har knappast haft samma sinne för höviska sirater som adelstradering. Den höviska koloriten växlar dessutom efter ämnesvalet. En visa, som behandlar motivet människan-naturmakterna, saknar orsak att odla ridderliga tidsdrag, som rör umgänget människor emellan: visan om Herr Olov och älvorna t. ex. blir därför fattigare på höviska färger än klosterrovvisorna. Men de saknas inte helt, som framgår av riddartiteln. Motivvalet säger nästan lika sällan något i åldersfrågan, och den estetiska halten är en ännu sämre hållpunkt för datering.

Från och med 1400-talet kan man åtminstone skissera utvecklingen. Smaken förskjuts, och det drastiska tränger undan det höviska. Kämpavisan brer ut sig, och dess teman och formler tränger in i den östnordiska visan. I ett sent skede uppstår en korsning av modernare snitt, den utdragna och sentimentalt lagda romanvisan. Men vid det laget är folkvisan redan utsatt för konkurrens av utländska genrer — den kan ha börjat tidigare — och mot medeltidens slut dyker inslag av tysk visteknik upp i balladerna. En ministrelartad uppmaning till åhörnarna att lyssna kan t. ex. ställas i början på visan, en upplysning om diktarens person i slutet, och en datering kan uppträda i texten. Från tyskpåverkad lyrik tränger jag-element och lyrismer in i ökad omfattning, och allegorin anses också vara ett drag från balladens senare stadier. Redan på 1400-talet möter man bastarder mellan folkvisa och dikter efter utländska mönster, som röjer, att folkvisestilen är på väg att sprängas, och under nästa århundrade bryter de rådande sentimentala och moraliserande strömningarna in över folkvisans gränser, såsom man ser av upptecknares tillvägagångssätt. Lyrikens dominans blir iögonfallande. Delvis beror den utvecklingen på att balladen upphör att vara dansvisa; folkvisedansen undanträngs av pardansen. Visorna går ur modet i de kulturellt ledande kretsarna eller sjunker ned till antikvariska kuriosas, och från 1600-talet lever de vidare enbart hos de lägre stånden, längst hos allmogen.

Ursprung

Den höviska dansvisan kan inte vara inhemsk i Norden. Den saknar alla beröringspunkter med fornnordisk vers och poetisk teknik, fränsett det sena särfallet kämpavisan. Sidostyckena kan väntas i europeisk högmedeltid. Men källorna är tystlåtna, Englands och Skottlands ballader kan inte spåras bortom

Vid högmedeltidens höviska societetsfester var det »både bohord och dans», och även musik ansågs erforderlig för en ståndsmässig underhållning — även om musiknjutandet tycks ha legat på ett annat plan än i senare tid. I Eufemiavisorna och Erikskrönikan prisas »bom-bare, trompare och pipare» (trumslagare, mässings- och träblåsare) för att de »gjorde rusk och mycken bång» (våldsam och oväsen). Men huruvida balladsång ackompanjerats av instrument är tvivelaktigt och obelagt. — Denna gigare är hämtad från en korstol i Dalby kyrka. (Efter Olle Källström, Medeltidens ansikte.)

1400-talet, och det är därtill omtvistat, om de engelska dansats och om de skotska står fria från skandinavisk påverkan. Från tysk medeltid känner man ingen episk dansvisa.

I stället har man sökt förebilderna i högmedeltidens kulturella centrum, Frankrike: därifrån utgick moderiktningarna, och ser man folkvisans höviska drag och högreståndskaraktär som ursprungliga, blir den anknytningen naturlig. Paris var bildningens stad framför andra — universitetet tog form omkring 1200 — och dit sökte sig nordbor för att studera. Lübecksabboten Arnold vitsordar under 1200-talets första årtionde danskarnas kulturella framsteg. Han anser dem bero på att stormännen i Danmark sände sina söner till Paris för att utbildas inte bara till kyrkliga tjänster utan också i profana syften; härvid, säger Arnold, blev de bevandrade både i franskt språk och fransk litteratur. Och längre fram på 1200-talet följer Håkon Håkonsson den litteraturen med en uppmärksamhet, som kan avläsas i en rad översättningar till norska.

I högmedeltidens Frankrike existerade det en visa, som sjöngs till ringdans, den s. k. carolen — ordet tycks egentligen beteckna dansen förr än sången. Betydelsen är fåtaliga. De viktigaste finns insprängda i ett par riddarromaner, varav den äldsta är den om Guillaume de Dôle från 1200-talets tidigaste år. Den bevarade handskriften är bortemot 100 år yngre. Romanen rör sig i högaristokratisk miljö och säger uttryckligen ifrån, att dess visor går över gemene mans horisont. De påminner om den nordiska balladen däri, att dansen tycks vara likartad och att omkväde med liknande innehåll och utformning förekommer; det dubbla omkvädet brukas också här. Men det är samtidigt betydligt mer konstfärdigt och invecklat, och såvitt man kan se av de enstaka strofer, som anföras, är den episka tråden i carolen tunn. Det finns bara *en* strof i Guillaume de Dôle, som är enkel nog att bilda en klar parallell till nordisk folkvisa:

Renaus et s'amie chevauche par un pré.

Tote nuit chevauche jusq'au jor cler.

— Je n'avrai mès joie de vos amer —.

(Renaud och hans vän rider över äng.

Hela natten rider han intill ljusan dag.

— Aldrig mer får jag glädjen att älska dig —.)

Strofen sjungs av »en sven hos greven av Los» vid en fest till riddarhelgonet S:t Georgs ära.

Själva ordet »carole» dyker upp ett stycke in på 1100-talet, men dess betydelse är oklar och skiftande. Inga 1100-talscaroler finns bevarade, såvida man inte skall räkna Bovostrofen som en översatt sådan — därom rasar en het diskussion:

Equitabat Bovo per silvam frondosam.

Ducebat sibi Mersvinden formosam.

— Quid stamus? Quid non imus? —

(Bovo red genom lövrik skog.

Han förde med åt sig den sköna Mersvinda.

— Varför stå vi? Varför gå vi ej? —)

Strofen är hämtad ur legenden om den årslånga dansen i Kölbig; verserna uppträder enbart i en fransk version från omkring 1140 eller något tidigare.

En direktimport av franska förebilder är fullt tänkbar. Men de har i så fall inte stått ensamma. Enligt Frandsens och Savickis undersökningar av balladstoffet i Eufemiavisorna rymmer redan de äldsta formelbeläggen påverkan av tysk medeltidspoesi, och former som »*de hjältar* de ligga slagne» har dessförinnan väckt misstankar om tyskt inflytande. Frandsen menar, att balladen lånat poetiska stildrag från en förlorad nordisk lyrik efter minnesångens mönster. Andra lösningar är inte uteslutna men hittills oprövade.

Sin nordiska utformning antas balladen ha fått i Danmark, även om Norge med sina förbindelser med Frankrike och det normandiska England inte bör förbises. En

språklig undersökning av formler och rim skulle kanske ge besked i frågan och troligen till dansk favör. Den nyss citerade balladformen ur Ivan Lejonriddaren,

Arla om morgonen, dager var ljus,
konung Artus red då för det hus,

ger fullständigare rim i östnordisk språkform än i den fornnorska ljós-hus, för att nämna ett exempel. Och visserligen mottog Norge kulturella och språkliga impulser från Tyskland — jämför bl. a. Didrikssagan — men förbindelserna var framför allt merkantila och gick främst över de nordtyska städerna, som erbjöd alltför mager jordmån för poetiskt chevaleri. Med de höviska furstehoven i Tyskland hade danskarna nödvändigtvis bättre förbindelser, och ekot av minnesång i balladerna och formelföreteelser som herrtiteln styrker Danmarks anspråk.

Författarna

Vem diktade folkvisorna? För romantiken var frågeställningen överflödigt och självklar: det gjorde »folket». Hur Herder, Arnim, Brentano, A. W. Schlegel eller bröderna Grimm praktiskt tänkt sig processen är oklart; något slags slumpartat framväxande utan individuell tillskyndan men styrt av en massuggestion — »kollektivets gemensamma stämningar» — tycks ha föresvävat dem. Detta »nebulosaliknande diktaraggregat, kallat folk» har för länge sedan förvisats till litteraturhistoriens kuriosaavdelning.

Mer envetet har en populär allmänföreställning stått sig, trots alla attacker: att folkvisans diktare tillhörde »folket», de lägre stånden. Men miljö, ton och idéer i de gamla balladerna är klart aristokratiska, och framför allt har formelförrådet högreståndsprägel: man bör då inte söka författarna i andra läger. Satsen gäller i högre grad ju närmare man kommer ursprungsskedet, då stormannen bättre än någon annan lär ha ägt kännedom om de utländska företeelser, som balladen framgått ur. Småningom spred sig dansmodet och balladen till vidare lager, och åtminstone under senmedeltiden var den i allmänt bruk, men också den tidens mindre sirliga visor lär i regel »snarare ha skrivits för bönder än *av* bönder». Från 1500-talet finns en visstump, som är författad av knektar, efter vad den själv uppger — f. ö. i strid med folkvisestilen. I enstaka fall kan man också på andra håll spåra författarens ställning med ledning av de intressen han förfäktar eller den synvinkel han anlägger — Ek pekar särskilt på svennen — men honom själv når man aldrig: vi känner inte namnet på en enda folkvisediktare.

Mindre högreståndsbetonad har kämpavisan ansetts vara, och exempelvis Schück ser i den en norsk bondediktning. Det är den knappast som regel. Den dragning åt burlesken, som är vanlig i kämpavisorna, utgör ett allmänt tidsdrag i medeltidens slutskede, väl företrätt också i t. ex. svenska krönikor. En hel del kämpavisor har därtill framgått ur så litterära källor och följer dem så nära, att ett »olärt» ursprung vore överraskande för deras del. Det gäller just de vi-

sor, som anses äldst i genren, de som rör Roland och Didrik av Bern. Är den kronologin riktig, så bör också kämpavisan äldst ha varit en underhållning för de högre klasserna. En rad trollvisor gör däremot ett både plumpare och senare intryck, och av dem har rimligen många tillkommit i en torftigare andlig miljö och i yngre tid — den norska adeln försvinner f. ö. med medeltiden.

ENSKILDA VISOR OCH VISGRUPPER

Hittills har uppmärksamheten ägnats *genren*. Går man därefter till de enskilda visorna, så är det motiverat att behandla dem i samband med medeltidens litteratur, därför att de företräder en medeltida diktart, inte därför att de själva är medeltida. Det *kan* vara fallet, men bevisen saknas i regel, och en visas lydelse under den epoken förblir i varje fall omöjlig att fastställa.

Ovan har folkvisan indelats efter poetisk typ och teknik i en östnordisk genre och en västnordisk kring kämpavisan. Övergångsformer och hybrider är givetvis vanliga och gör gränserna suddiga. Innanför dessa gränser — och ibland över dem — kan man använda den hävdvunna indelningen efter ämnesval och innehåll.

Riddarvisan

I centrum för den östnordiska gruppen står då *riddarvisan*, som också är den största och brokigaste underavdelningen. Den speglar medeltidens liv sådant det levdes eller kunde tänkas utforma sig i hov- eller frälsekreter. Huvudtemat är kärleken, lycklig eller ödesdiger, ofta otyglad och sinnlig med våldsdåd och ogärningar i följe, vare sig den behärskar man eller kvinna: bland de höviska dragen saknar man den ideala kvinnohyllningen från romaner och minnesång.

Det självklara exemplet på en riddarvisa är balladen om Ebbe Skammelsson (Arw. 33), ty högre har folkvisan och östnordisk medeltidlitteratur sällan eller aldrig nått. Den har kallats en isländsk saga i folkvisans form, och det är inte bara det svepande anslaget om Skammel och hans fem söner (ovan, s. 230), som för tanken dit. Koncentration, behärskning, dramatiskt sting och episk kraft, förmåga att ladda upp stämningen med ruvande känslospänning och göra katastrofen inte bara trovärdig utan psykologiskt ofrånkomlig: allt ställer Ebbe Skammelssons diktare i bredd med islänningarna. Han skapar en släkttragedi om kärlekssvek och känslouerupton. I Ebbes frånvaro sprider brodern ett rykte, att denne dött, och vinner på så sätt hans fästmöjs ja-ord. Under bröllopet kommer Ebbe hem. Han får veta vad som skett, och författaren bygger upp en verkningfull peripeti: Ebbe kastar om sin häst för att rida sin väg, men modern och systrarna håller honom kvar. Så kommer han till tals med bruden, men då är känsluskredet redan på väg — antytt med samma oföränderliga, svala ordknapphet — och med en kedjereaktions våldsamhet bryter katastrofen in:

»All den tro jag lovade Er
den gav jag Eder broder.
I alla de dagar jag leva må
vill jag Eder vara för moder.»

»Jag fäste Er ej till moder,
ej heller till min svära,
utan att vara min fästemo
och så min hjärtelig kära.»

Det var Ebbe Skammelsson,
han sitt svärd utdrog.

Det var liten Lucie,
hon under hans fötter dog.

— Förty träder Ebbe Skammelsson så många vill stig —.

Allt är slut, och i svart och förtvivlad obeveklighet går han mot brodern och dräper honom, medan fränderna förgäves söker hejda honom:

Hans fader fick sitt banesår,
hans moder miste sin hand.
Förty träder Ebbe Skammelsson
så många vill stig över land.

Där slutar visan egentligen; resten är sena tilldiktningar, som vittnar om hur generationers fantasi har följt Ebbe Skammelsson på hans väg genom medeltidens fredlösa skog. Ty tragedin ligger inte i dråpen utan i den oförtjänta skulden som drar över Ebbe, som ödelägger sitt liv — omkvädet markerar den tolkningen. — Balladen har lokaliserats till många orter i Norden, och särskilt rik har traditionsfloran brett sig kring Bolmen i Småland, där folkvisan i denna dag fortlever som sägen. Men ursprungligen är den dansk: namnet Skammel träffar man framför allt i medeltidskällor från Jylland.

De höviska dragen i Ebbe Skammelsson är inte mycket påfallande, fastän de visst finns där, och visan har hänförs till en »inhemskt realistisk» riktning inom riddarvisan: den kunde mycket väl vara hämtad ur dagskrönikan från medeltidens Jylland. Liknande grepp och samma seniga epik utmärker en rad visor i samnordisk tradition, t. ex. den om Palle Bossons brudrov (Arw. 30) eller den om dråpet på Ebbe Tykesson (Arw. 32). Närmare riddardiktningens ideala scen och tankegångar står »Riddar Stigs fall» (Arw. 16): Kungen befäller Stig att föra fanan i striden. Fiendemassorna vänder kampen i nederlag, och t. o. m. kungen flyr:

Konungen talar till riddar Stigen sin:

»Du släpp neder din fana och värj ditt unga liv.»

»Det skall aldrig spörjas uti mitt land,

att jag skall släppa fanan utur min egen hand.»

Och inför övermakten stupar Stig, trogen sin fana och sin heder, och dikteren saluterar honom med den höviska varianten av »domen över död man»:

Som de fingo veta riddar Stigen var död,
efter honom gräto så många fru och mö.

De lade riddar Stigen på högan bår.
Fruar och jungfrur de fälla så mången tår.

Här är den episka tråden tunn och framställningen därtill så koncentrerad, att ett referat blir längre än visan. Det väsentliga är idén eller rättare idealet.

Efter samma linjer men i mer psykologiserande riktning går t. ex. visan om Falkvar Lagmanssons och drottning Hillevis höviska kärlek och skuldlösa slut (Arw. 80). Man har gissat, att namnen ryckts in i historiserande syfte och att de avser Magnus Ladulås' drottning, Hellvig, och Folke Algotsson, son till västgötalagmannen Algot och bror till biskop Brynjolf i Skara. Men någon verklighet ligger i vart fall inte bakom visan, som anses måttligt gammal, och Folke Algotssons namn används nästan som formel på amorösa vishjältar.

Andra riddarvisor är mindre ståndspräglade, en del ren folksaga — särskilt populärt är temat om »gångarpilten», som med tärningsspel vinner jungfrun och visar sig vara en förklädd prins. I sådana fall väntar slutformeln i barnsagens stil:

Konungen tog henne uti sin famn,
gav henne guldkrona och drottningnamn.

Många riddarvisor vårdar sig mindre om själva berättelsen; den blir i stället utgångspunkt för genre- och stämningsmålning, såsom den förut berörda visan om herr Peders dotter, som dör nygift (ovan, s. 240), om den döende fästmannen (Arw. 75) eller den möjligen fragmentariska »Dansen i rosenlund» (Arw. 127), som tonar ut i ren lyrik:

Vi finnom's väl åter om midsommars tid,
när dagen görs lång, och natten görs blid.

Det är rimligt, att riddarvisan ibland behandlade händelser med bakgrund i verkligheten, och i några fall har man trots sig känna igen balladernas personer och ämnen från historiskt källmaterial. Sveriges 1200-tal har t. ex. gett stoff åt de s. k. klosterrovvisorna, som varit föremål för heta diskussioner. Särskilt har deras datering och historicitet debatterats. De innehåller vissa namn och behandlar delvis händelser, som återfinns i medeltidsannalerna. Men samtidigt är deras brott mot historiska fakta ännu mer iögonfallande. Det *kan* bero på omformning, nerslitning och tilldiktning, men misstagen kan också vara ursprungliga och förklaras av diktarnas otillräckliga kännedom om den tid de behandlar: bäge möjligheterna är lika obevisbara. Ifall defekter kan påvisas, går de emellertid inte att reparera. De bevarade utformningarna, åtminstone när varianterna stämmer inbördes, har företrädare framför obelagda »rättelser»: balladernas nuvarande skick ger visserligen inte folkviseforskningen fast mark, men utanför det har man ingen mark alls.

Den estetiskt mest betydande av de nyss nämnda brudrovvisorna är Vreta klosterrov (Arw. 163). Den berättar, hur folkungen Sune Folkesson rövar bort kunga-

dottern Elin ur Vreta kloster mot hennes vilja. Efter ett liv i sidvårdnad och grämselse får hon sin helsot. Sune tigger om förlåtelse, men hon har bara vedervilja och hån till övers och dör bottenfruset oblidkelig. Händelserna är rika på dramatik — men de tycks alltigenom vara uppdiktade. Ur tradition eller skriftliga källor har dik-
taren känt vissa historiska fakta, främst namnen på huvudpersonerna — Elin var dotter till Sverker d. y. och gift med Sune — och haft en eller annan orsak att sätta dem i förbindelse med Vreta och med brudrov: enligt annalerna blev faktiskt deras dotter och dotterdotter enleverade, och alla tre generationerna har uppehållit nära kontakter med Vretaklostret. Tänkbart är, att en av de andra brudrovsvisorna varit förebild. Visans nuvarande utformning talar inte för någon hög ålder. Elins far kallas överallt »kung Magnus», och det förutsätter, att åtminstone *en* av folkungarna med det namnet hunnit både dö och bli ett suddigt minne, innan han uppträdde i visan, ty varken Magnus Ladulås eller Magnus Eriksson hade någon dotter Elin.

Enligt annaluppgifter bortförde en lagman Lars år 1244 Sunes och Elins dotter Benedicta, och den händelsen anses ligga till grund för en visa, som är bevarad i dansk tradition (DgF 155). Den ser brudrovet med sympati, och förhållandet mellan parterna är det bästa. Också här möter samma blandning av historiska fakta och missuppfattningar: Benedicta förses med en bror, »Konge herr Byrjal», som tydligen är Birger jarl, men samtidigt uppträder en jungfru »Sessel-lelle» i klostret — där abbedissan hette Cecilia. Visans flesta uppgifter ligger utom kontroll, och någon samtidsdikt kan den inte bevisas vara, även om den är väl informerad.

Den tredje brudrovvisan (Arw. 22) har i de svenska och norska varianterna som hjälte den tidigare berörda Folke Algotsson, som 1288 flydde till Norge med Benedictas dotter Ingrid. Hon var trolovad med den danske drotsen David Torstensson, och norska varianter omtalar »Torstein Davidsson» som hjältinnans fästman. Den svenska traditionen, som nämner flykten till Norge, kallar hjälten Falken Albrekts-
son, medan norska versioner använder formen Falkvard eller Falkur Lomman-
sson (Lagmansson). Namnformerna vittnar om att man varit medveten om vem hjälten var — Folke, lagman Algots son — ännu när varianterna skilde sig. Förutsatt att den kunskapen inte hämtats ur annaler, bör visan vara ganska gammal, särskilt om det är den, som gett Folkes namn — i bägge utformningarna — dess spridning i de amorösa balladerna.

Historiska visor

Klosterrovsvisorna är historiska i den meningen, att de har satts i samband med faktiska händelser. Men balladen behandlar inte bara ämnen ur skandal-
krönikan utan också ur statens historia. Längre ansågs dessa visor vara sam-
tidsdokument, men den uppfattningen har man reviderat: de *kan* vara samtida,
men det är långt ifrån säkert. De kan bygga på en tradition eller sägen, som
först med det förgångnas nimbus blivit begärligt balladstoff. Inte heller skall
man underskatta, vad gångna tiders antikvariska intresse och historiska käll-
beläsenhet kan ha betytt för ämnesvalet. 1400-talet präglas av sådana intressen,
först i Danmark, sedan i Sverige, och åtminstone i klostren kunde man alltid
erhålla upplysningar om äldre tider från annaler eller donationsbrev.

Ett belysande fall utgör visan om slaget vid Lena, som år 1208 utkämpades
mellan Sverker d. y. och Erik Knutsson (Arw. 153). Men balladen har till-

kommit på senmedeltiden, antagligast under 1400-talets tidigare hälft. Synvin-
keln är dansk och sammanfaller med de danska annalernas och genealogiernas.
Därför har diktaren känt till att Sverker företagit ett revanschtag till Sverige,
stödd av danska släktingar, som föll i slaget. Det är dem, som de danska käl-
lorna fäst sig vid, och för dem liksom för visan blir slaget en *dansk* tragedi.
Visdiktaren drygar ut sitt knapphändiga stoff genom att lägga upp sin dikt
efter västnordisk mall som en visa om en frändehämndsexpedition. Strof efter
strof hämtar han från frändehämndsvisorna och bygger på så sätt en schablon-
mosaik utan episk tåga och mærg, tills han kommer till sista strofen. Där sviker
förebilderna: kämpavisorna slutar i dur, men en sådan final förbjöd historiska
fakta i detta fall. Av Lenavisans strofer är det bara en, som saknar varje paral-
lell i nordiskt folkvisematerial: den sista, där perspektivet förskjuts från val-
platsen till de hemmavarande. Och man måste då räkna med möjligheten, att
Lenadiktaren där äntligen tvingats ut på egen hand. I så fall visar sig denna
pusselmakare vara en av medeltidens stora lyriker, mäktig att i en behärskad
och knappt antydande scen stämma om grundtonen från banalitet till hög tra-
gedi och med tystnaden som främsta uttrycksmedel skapa balladdiktningens
ståtligaste versrader:

Fruarna stå i höga loft.
De vänta sina herrar hem komma.
Hästarna komma blodiga hem,
och sadlarna äro tomma.

Andra »historiska visor» är inte historiska alls; ytliga likheter har medfört, att
man identifierat deras personer och händelser med faktiska paralleller. En visa, som
bl. a. ansetts skildra hur Valdemar Birgerssons drottning Sofia kommer till Sverige
1260, avser inte någon faktisk händelse över huvud, och »visan om Valdemar At-
terdag och Visby» har lika litet syftat på verkliga förhållanden.

Den nyss citerade visan om Nyköpings gästabud är däremot klart »historisk». Den
finns bevarad enbart i dansk tradition (DgF 154). Skulden för hertigar-
nas död lägger den på drottningen och Brunkow, medan Erikskrönikans bov,
kung Birger, framställs som oskyldig. Också i andra stycken står den så själv-
ständig gentemot krönikan, att något direkt samband dem emellan inte behöver
föreligga.

På 1400-talet kom allt större folklager att politiskt aktiveras, och från den
tiden har man några visor i behåll, som rör sig kring händelser av statshistorisk
vikt. De använder balladens versmått och något av dess poetiska teknik, men
samtidigt skär de på många punkter mot folkvisestilen. Dessutom tycks de utgå
från så olika förutsättningar och äga så balladfrämmande målsättningar, att de
lämpligare behandlas i samband med senmedeltidens övriga politiska visdiktning
(nedan, s. 270). Utan den aspekten går det inte att bedöma frågan om deras

ursprung — ty den gamla åsikten, att de är spontana utslag av folkopinionen, saknar inte motalternativ.

Naturmytiska visor

De naturmytiska visorna handlar om människan och naturväsendena. Några troll och jättar i vanlig mening är inte dessa naturväsen. De uppträder som mänskliga varelser till gestalt och åthävor, men diffust hotfulla och ogripbara, med det okändas farlighet omkring sig. Kraftprov och handgripligheter är dem främmande; en önskan eller ett ögonkast är nog. På sin höjd slår de »upp med vitan hand», och ofärden drabbar den de avser. Flera av de yppersta folkvisorna faller inom denna avdelning. Vanligen begagnar de den tvåradiga stroftypen. Bland dem har man velat söka de äldsta balladerna; i själva verket är de praktiskt taget omöjliga att datera. (Jfr ovan, s. 249.)

Mest känd av dessa visor är Herr Olov och älvorna (Afz. 93, Arw. 148), och det med fullt fog. Dess medeltida ursprung står klart (jfr ovan, s. 245). Visan finns spridd över hela Norden, och ämnet är ännu mer internationellt. Herr Olov råkar in i älvornas dans, och de försöker locka honom med sig:

Intet jag vill, ej heller jag må.
I morgon skall mitt bröllop stå.

Då ställer älvan ofärd på honom, och dödsmärkt rider han därifrån. Den gråa gryningsstämningen från äldvansen bredds över visan: det finns inget hopp om räddning, och Olov vet själv, att det inte är bröllopet, som väntar:

Stående nu, när det stånda vill.
— Driver dagg, faller rim —.
Aldrig kommer jag till fästemö min.
— Herr Olov kommer hem, när skogen göres lövegrön.

Där kunde visan sluta, och kanske har den gjort så. Men det är typiskt för balladens psykologiska intresse, att den inte stannar vid den ödesstämda dunkelton, som dallrar över skildringen av människans värnlöshet inför makterna. De flesta varianterna går vidare och följer moderns och fästmöns reaktion inför herr Olovs död. Men det avsnittet når inte tillnärmelsevis samma höga enkelhet, formlerna blir påträngande och greppet slappnar.

I Harpans kraft (Arw. 149) uppträder näcken som människans fiende och ödets representant. Men här rycks bytet honom ur händerna genom mannens beslutsamhet: »han spelade ögonen ur näcken», som måste tigga nåd inför toternas makt. Den symbolik, som en modern tid gärna vill tolka in i visan — andens seger över ödestvånget — har troligen stått diktaren fjärran: han har berättat en besvärjelsehistoria, där magi för handlingen till ett lyckligt slut.

Andra visor handlar om bergtagna, som genom sina förbindelser med de själlösa för alltid ställt sig utanför människornas värld, eller om de försåt, som de under-

jordiska förgäves lägger för man eller kvinna. En rad förvandlingsmotiv har också fått balladform. De slutar ibland i moll, såsom Den förtrollade jungfrun (Arw. 136), där brodern skjuter en hind, som visar sig vara hans egen syster »i hindhamn». Men vanligare är folksagans tongångar: den förvandlade blir löst från trolldomen och avslöjar sig som en riddare, kungason eller skön jungfru, alltefter vad som fordras för ett lyckligt slut och ett lönsamt giftermål. Bland dessa visor märks den om lindormen (Arw. 139), där temat utnyttjas verkningsfullare än mallen brukar tillåta.

Legendvisor

Balladen är som regel alltigenom profan, och de religiösa inslagen inskränker sig huvudsakligen till mässbesök och åkallande utrop av typen »Det hjälpe Gud i himmelrik», dvs. till de yttre spår religionen avsatt i vardagslivets rutin. Undantaget utgör de visor, som behandlar legender eller som präglas av deras anda. I vissa avseenden står de vid sidan om balladen: de brukar dess strofformer och omkvädestyper men utnyttjar bara i liten utsträckning formelgods därifrån. Inom andra medeltida genrer hände det, att kyrkan försökte konkurrera ut profanlitteraturen på dess egen mark — på så sätt uppstod t. ex. conte devot ur fabliaun — och delvis kan legendvisorna tänkas vara utslag av liknande strävanden att vända intresset från alltför världsliga ting. Några hållpunkter för datering ger de nästan aldrig, men de flesta balladforskare anser, att genren är ung, och inga bärande skäl för högre ålder tycks finnas. Ett balladmotiv av legendkaraktär — någon försummar mässan, därför misslyckas hans företag — finns dock redan i Lenavisans lånestoff och bör således kunna tillhöra 1400-talets början.

Mest känd och undersökt är visan om Staffan, stalledrängen. Den har fått sin nuvarande utformning först i luthersk tid och röjer också många avsteg från balladen. Framför allt är den episka tråden numera tunn eller ingen alls. Tydligt har reformationstidens trosnit farit hårt fram med den, ty av legenden återstår bara svaga spår. Men i Skåne och i svenska Finland har man på 1900-talet upptecknat en fullständigare och mer episk visa om Staffan, den förste martyren, hästarnas skyddshelgon, som stenades: Staffan tjänade Herodes och förde hans hästar till vattning. Då såg han källan spegla en underbar stjärna. Han gick till Herodes och sade honom, att den bådade en större konung. Herodes förklarade, att han skulle tro sådana förebud, först när den stekta tupp, som låg framför honom på bordet, steg upp och gol. Och det gjorde tuppen omedelbart. Då lät Herodes döda Staffan. — Tydligt är den visan en medeltida urform eller föregångare till Stalledrängsvisan. Den bygger på en vitt spridd legend, som anses knuten till de kappritter — Staffansskeden — som vid jul företogs på annandagens morgon. Helgonlegenden illustreras bl. a. på medeltida skulpturer och målningar, t. ex. de i Dädesjö kyrka i Småland från omkring 1300. Men om de syftar på visa eller legend, prosa eller vers, är omöjligt att

säga: bilderna tiger, och någon högre ålder kan de inte förlåna någondera Staffansvisan.

De fragment, som den vanliga Staffansvarianten utgör, håller i ett par strofer en mindre vanlig kvalitet. Omkvädet suggererar trots allt den »medeltidens stjärnenatt», som romantikerna sökte bortom intellektualismens tidevarv, och den frostiga efternattsstämningen är hög naturlyrik på två konstlösa rader. I sitt nuvarande skick lever Staffansvisan på sådant stämningsmåleri, men den bevarar spår av drivet episkt handlag. Om den här strofen än är en degenerationsföreteelse, så håller den likafullt högvärdig balladton:

Staffan var en stalledräng.
— Vi tackom nu så gärna —.
Han vattna' sina fålar fem.
— Alltför den ljusa stjärna —.
— Ingen dager synes än.
Stjärnorna på himmelen,
de blänka —.

De övriga legendvisorna står närmare epiken, men deras estetiska värde når inte högt. Visan om Magdalena, vida spridd över både Sverige och det övriga Europa, är representativ med sina grälla färger. En visa om S:t Göran (Afz. 60) har inte mycket med folkvisa att skaffa, och Liten Karin, som sätts i spiketunnan (Afz. 3), är också tivelaktig i fråga om både ålder och ursprung.

Nära legendvisorna står en rad martyrvisor, där huvudpersonen dör skuldlös, vanligen offer för falska beskyllningar — lyrikens »klaffare» blir här rena skräckfigurer. Avslutningsvis betygas den dödas oskuld av ett under. Personerna hämtas inte från legender utan från balladens allmänning. Herr Peder och hans syster (Arw. 47) berättar om brodern, som förgäves söker förföra sin egen syster:

Vill du icke göra god vilje med mig,
så skall jag ställa en lögn på dig.

Det löftet håller han eftertryckligt, och systemen blir bränd på bål. Visdiktaren längdrar scenen och låter henne tugga vatten:

De sätta sölvkar på ett spjut.
Herr Peder slår den drycken ut.

Då hämtas hennes själ av vita duvor, »men Peder sjunker till helvetes grund». I samma otäcka blandning av sadism och sentimentalitet frossar visan om Fru Gunnil och Elof Väktare (Arw. 94), en rent kväljande produkt, som bygger på en lokalsägen från Öland. Den verkar sen.

Till sådana excesser i vidrighet når inte Töres döttrar i Vänge (Afz. 98), även om den är välförsedd med gräsligheter: tre bröder våldtar och mördar tre jungfrur, som visar sig vara deras systrar, och fadern dräper två av mördarna utan att ana,

att det är hans söner. Balladen är en kombination i etapper av flera olika visor, historier och motiv. Den var spridd över hela Norden, och en mängd orter har utpekats som scen för händelserna, men det är omöjligt att avgöra, var den uppstått.

Kämpavisor och andra västnordiska ballader

Medan t. ex. riddarvisa och naturmytisk visa skiljer sig i ämnesval men knappast i teknik, går det också en formell gräns mellan de tidigare grupperna och de västnordiskt påverkade med kämpavisan i centrum. Den vistypen har tidigare karakteriserats (ovan, s. 237). I medeltidens slutskede åtnjöt den stor popularitet i Sverige. En Stockholmsborgare i början av 1500-talet kallas symptomatiskt för Sivar Snaresven, och Olaus Petri vittnar om dess spridning bland »then menigha man». Ek påpekar, att den förekommer påfallande rikligt i 1600-talets allmogeinsamlingar — t. ex. KB:s visbok i 4:o och Petter Rudebecks anteckningar — men det kan bero på att uppteckningarna skedde i antikvariska syften, och just kämpavisorna ansågs urgamla och historiskt viktiga till följd av sina fornnordiska inslag. I 1800-talssamlingarna är i varje fall den östnordiska genren den vanliga, trots allmogetraditionen.

Redan Olaus Petri sammankopplar »gambla vijsor och Tydhriks van Bern historia», och i Floda kyrkas valv posterar Videke Velandsson, den främste kämpen i kretsen kring kung Didrik. Han återkommer i visuppteckningarna. De centrala Didriksvisorna följer Didrikssagan ända in i detaljer: de har omsatt ett parti, som handlar om Didriks tåg till »Bertangaland», till balladform. En av visorna rör Vidrik Velandssons kamp mot en jätte (Arw. 3), en annan en dustritt mellan Sivar Snaresven och Hammerlung (Arw. 4). I bägge fallen röjer dikterna samma förtjusning för »practical joke». Hjältarna är i viss mån riddare, och deras vapensköldar redovisas i en lång katalog med förebilder i Didrikssagan, som f. ö. tillhandahåller gammalgermanskt sägenstoff: Sivar Snarensven är Sigurd Fafnesbane, Hamnerlungs namn går tillbaka på den östgotiska kungaätten amelungerna, Videke Velandssons far är smeden Völund, Didrik östgotakungen Teoderik osv. Visornas västnordiska stildrag är i stor utsträckning tagna direkt från sagan.

Holger Dansk och Burman (Arw. 7) grundar sig ytterst på en episod i Karlamagnussagan och bevarar vissa riddardrag: såväl Burman som »Holgerd rider för staden upp / han låter sin skölde skina», och striden *börjar* åtminstone som tornering. Men dikten står på gränsen till trollvisa. Burman är en jätte eller ett troll, som »låter sin rumpa kröka».

»Din näsa är tre alnar lång.
Du äst en skråpuke liker»,

förklarar jungfrun mer uttrycksfullt än belevat. Men inte heller Holger verkar särskilt salongsmässig, antingen han råkar sparka »omkull 15 alnar mur» eller

Det äldsta spåret av en svensk ballad: valvmålningen i Floda kyrka i Södermanland från slutet av 1400-talet. Den illustrerar ett par av de mest spridda kämpavisorna. Från Didrikvisorna uppträder Videke Velandsson och Didrik van Bern. På bilderna ses Holger Dansk (t. v. på högra bilden) och Burman (t. h. på vänstra bilden). Under Holger, som är klädd i riddarrustning, har målaren präntat omkvädet: »Holger Dansk han vann seger av Burman». Målningen upptar också striden mellan David och Goliat. Om dem finns en visa bevarad, men den är ingen kämpavisa utan av yngre typ och lär knappast ha åsyftats av Flodamålaren. Foto ATA.

ryker på trollet med bara händerna, trots att han just sluppit ur bojorna och 15 års fängelse. Både den lunsiga humorn, grovmyntheten och själva temat går bra ihop med slutet av 1400-talet; också S:t Göran stred för en jungfru, som hotades av ett vidunder, och här föreligger motivet i grodperspektiv.

Fornaldarsaga har lämnat stoff till Kung Speleman (Arw. 10), som berörts redan tidigare i denna framställning: det är därifrån Claudius Clavus hämtade sin Grönlandsstrof, den äldsta balladversen. (Jfr ovan, s. 246.) Den enda bevarade versionen är svensk men härstammar från Danmark, om man får döma av lokaliseringen: »Där bodde en kämpe vid Hälsingborg / kung Speleman mände han heta.» Ytterst kommer den från Norge, sannolikt över Sverige, och återger en episod ur Hervararsagan: Arngrimssönernas holmgång med Hjalmar och Orvar Odd. (Jfr ovan, s. 248.)

Frändehämndsmotivet i dess västnordiska utformning företräds av Ulf van Jerns visa (Arw. 5). Den står Didrikvisorna nära och upptar kämpar och namn därifrån. Men handlingen är en ren fantasiprodukt utan motsvarighet i Didrikssagan — eller, troligare, hämtad ur schablonförrådet, ty visan utgör bitvis en provkarta på frändehämndsvisornas formler.

Ulf van Jern och flera liknande visor äger samma mer riddarmässiga snitt som Didriksvisorerna, men frändehämndsmotivet förekommer också i trollvisor, sådana som Esbjörn Prude och Ormen Stark och Ulf den starke (Arw. 8 och 9). De går tillbaka på den isländska berättelsen om Orm Storolfsson. En trollvisa, vars handling och personuppsättning åtminstone i svensk version stämmer bättre överens med barnsagans trolläventyr, rör Heming hin unge (Arw. 13). Han räddar sin bergtagna fästmo från trollkaringen, som förföljer dem men spricker, när hon får syn på korset.

Romanvisor

Åtskilliga av de västnordiska frändehämndsvisorerna har en längd, som är otänkbar för östnordisk ballad. Deras omfång och exempel kan ha spelat en roll för de s. k. romanvisorerna, som uppträder i folkvisans sista utvecklingsskede. På gränsen till romanvisa står redan den oerhört spridda Habor och Signil (Afz. 24) och en rad liknande visor i norsk och dansk tradition. Deras hyperhöviska drag har redan betonats (ovan, s. 239) och återkommer, sentimentalt utdragna, i den egentliga romanvisan. Namnet räcker som karaktistik. En typisk företrädare har genren i Torkil Tronesson (Arw. 36), vars tilltrasslade handling flyter detaljerad och utförlig i drygt 170 strofer, präglad av de chevalereska formlernas och slentrianmotivens mönster. En sådan dikt bör snarare ha varit avsedd för läsning än för sång eller dans. Enligt en teori skulle romanvisan ha uppstått bland den danska adeln i Norge på 1500-talet: den förlägger gärna sin handling till norskt område, medan tonen och formlerna tyder på förtrogenhet med östnordisk visdiktning av höviskt snitt.

Skämtvisor

På tvivelaktiga grunder brukar också en rad skämtvisor samordnas med balladen, tydligen därför att en eller annan nyttjar dess meter eller omkväde. Men med folkvisan har de just ingenting att göra. Det kan hända, att de är medeltida, men ingenting tvingar fram ett sådant antagande. De äldsta möter i reformationstidens visböcker, såsom visan om greven, bonden och oxen (Arw. III: 51). Den driver med greven men hinner dessutom ge bonden en snärt. Man har tryckt på det ståndspräglade i dessa visor, och de förmodas vara diktade i borgarkretsar. När »skämtet» inte består i drift med nästan eller med andra samhällsklasser, tar det sig uttryck i ohejdad burlesk i allmänt uppsluppen ton, såsom i den »bakvända visan»:

Johaij! Ulven sitter på kyrkekam.

Duvan biter både får och lamm.

— Vi galom, men hönsen utrida —.

Utropet röjer främmande inflytande, och paralleller i samma stil är vanliga inom genren, som i regel står ännu fjärmare från balladen än vad detta exempel anger.

Upprepade gånger har här berörts en diktning med utomnordiska anor, som bryter ned eller tränger undan balladen. Det är tid att se efter, vilka spår den lämnat i svensk medeltidslitteratur.

LYRISK OCH POLITISK VISDIKTNING

LYRIKEN OCH HÖGMEDELTIDEN

Balladens öden bortom 1400-talet är okända; går man till lyriken, tvingas man rentav att betvivla, att det alls existerat någon sådan under svensk högmedeltid. Inga rester finns bevarade. Den lyriska diktning man möter jämsides med balladerna i reformationstidens visböcker röjer visserligen en formelbundenhet, som tyder på lång tradition, men den är mindre tidspräglad och svårare att datera än folkvisegenren och förefaller dessutom att vara översättningslitteratur. På allmänna grunder kan man likafullt betvivla, att balladen var det enda uttrycket för högmedeltidens poetiska krafter, och det har också gjorts ett par försök att bevisa, att det fanns en lyrik i egentligare mening.

Den ena teorin är Rickard Steffens och Moltke Moes. Den går ut på, att det samtidigt eller rentav före balladen har förelegat en folklig lyrisk dansvisa i enstrofig form. Sådana »lyriska enstrofingar» finns visserligen upptecknade först från långt senare tider, men Steffen tror sig återfinna dem i balladens »omkvädesstammar» (jfr ovan, s. 243). Nu är det emellertid alldeles ovisst, när dessa »omkvädesstammar» börjar uppträda i balladen. Det finns inga skäl att anse dem ursprungliga i genren; Frandsen hävdar t. ex., att de är senare broderier på omkväderna eller inslag av en lyrik efter tyska mönster av allt annat än »folkligt» ursprung. — De »lyriska enstrofingarna» blir då formelstrofer ur lyrikens förråd, jämförliga med balladens episka schablonverser.

Men om man på sådana grunder raderar ut *högmedeltidens folklyrik* i enstrofig form, så bestrider man därmed inte, att en lyrik existerat. Spår av en sådan genre menar sig Frandsen finna i formelgodset i Ivan Lejonriddaren från början av 1300-talet: långa stycken går översättaren utanför förlagan, och dessa självständiga partier visar samma stildrag som den lyrik vi har bevarad från svensk-danskt 1400- och 1500-tal. Liksom den diktningen står de aktuella avsnitten av Ivan Lejonriddaren i direkt beroende av Tysklands minnesång och dess efterklang. »Reformationstidslyrikens» anor dras så tillbaka förbi 1400-talet till denna »förlorade östnordiska minnesång». Liksom balladen skulle lyriken och dess poetiska stil ha bevarats på muntlig väg, 1300-talet igenom. — Underlaget för Frandsens tes är inte så entydigt, att frågan kan anses löst, men allmänna sannolikheter talar åtminstone för hans uppslag. Att inte all lust till versmakeri på högmedeltiden kanaliserades till balladen framgår av de strofer, som avrundar landskapslagarnas balkar. En annan rimflätning än balladens och knittelns har t. ex. gett mönster åt den här versen ur Södermannalagen:

Nu är sagt om dråp och sår
och skada, som någon kan hända.
Gud give oss frid och gott år
och liv förutan ända.

SENMEDELTIDENS LYRIK

Om en världslig lyrik existerat så långt tillbaka, så är den i vart fall förlorad. De äldsta resterna av svensk profanlyrik möter oss först långt in i senmedeltiden. Då är den höviska kärleksdikten företrädd med ett par dikter, den ena nertecknad under 1400-talets senare hälft, den andra i början av 1500-talet. Bägge tillhör minnesångens efterklang, och deras samband med dansk och tysk dikt av det slaget framgår av osmälta översättningar som »Krist signa hennes liv» (medeltidstyska: ir lip = henne). De äger alla de särdrag, som senare utmärker reformationstidens lyrik, som spinner på samma teman. Jämmern över »falska klaffare», som baktalar älskaren i omotiverad ondska eller begriplig avund, fyller redan här största utrymmet. Den estetiska nivån markerar ebb.

Bättre är Äktenskapsvisan i *Schacktavelslek*, ur samma handskrift som den äldre kärleksvisan. Också dess författare vandrar allfärvägar, och hans tema ägde internationell popularitet: han varnar energiskt för äktenskap mellan ung och gammal. Troligen har han följt något utländskt mönster, men utformningen ger samtidigt ett gott exempel på vår senmedeltida drastiska naturalism, ty dikteren är obekymrat grovmynt, och bilderna väljs med munter fränhet: dikten är direkt ohövisk.

Det är möjligt, att åtskilligt av reformationstidens lyrik i själva verket tillkommit redan på medeltiden — det har hävdats om t. ex. den berömda Gamle man — men här stannar vi i gissningar: *genren* har medeltida anor, såsom framgår av de behandlade dikterna; *de enskilda visorna* ger inga hållpunkter för datering.

Det äldsta exemplet på världslig svensk lyrik är kanhända dikten Mig mötte en gammul kerling från första hälften av 1400-talet. Den representerar en tredje riktning; allegorin. Möjligen är den ofullständig och i varje fall svårtydd; det är osäkert, om den visdom den vill meddela, ligger på det religiösa eller praktiskt-moraliska planet. Dikten präglas av en osedvanlig formell och rytmnisk fasthet och en säker och konstfull rimflätning. Frånsett författarens klart större kapacitet beror säkerheten på att dikten har byggts efter den tyska mästersångens schema — varje strof bildar två parallellt formade »Stollen» och en från dem fristående »Abgesang», sinsemellan sammanhållna av rimbundna slutrader. Dikten är ett av de första spåren av mästersångens mönsterbildande inflytande på den svenska senmedeltidens poesi och därjämte en av de bästa och intressantaste 1400-talsprodukterna.

MORALISERANDE REFLEXIONSLYRIK

Till den världsliga lyriken hör vidare en reflexionspoesi, som framför allt har knutits till Sveriges enda namngivna lyriker från medeltiden: biskop Thomas Simonsson i Strängnäs (död 1443). Det bästa exemplet på den diktarten är

Trohetsvisan. Allt sedan 1600-talets början har den ansetts vara en politisk allegori, inspirerad av dagsaktuella övergrepp:

Den skedde i fjord Tro gjorde ett mord.
Hon rymde så bort.

Detta mord har identifierats än med Engelbrekts, än med Erik Pukes och än med ärkebiskopens våldsamma frånfälle. I själva verket är det omöjligt att fastställa de händelser, som dikten syftar på — om den över huvud taget avser några bestämda tilldragelser. Utgjutelser av Trohetsvisans slag hör nämligen till medeltidens stående diktarter med gamla anor i dåtida latinlitteratur. Genren, som är vida spridd och väl företrädd, hör ihop med planctus, klagosången, och utgör en lamentationspoesi över dygdernas trångmål. Det finns gott om folkspråkliga paralleller på alla möjliga håll utomlands, och inte ens i svensk medeltid saknas motsvarigheter. Från dess slutår härrör det äldsta belägget på följande makaronstrof:

Justitia är nu slagen död.
Veritas ligger i stor nöd.
Fallatia är nu född och skapt.
Fides haver striden tapt.

Personifikationerna — desamma som Trohetsvisans och typiskt genregods — bär latinska namn, och därmed är versens lärda ursprung klart. Dess internationella spridning intygas av att en svensk prelat på 1520-talet citerar den — på lågtyska.

Stroferna i denna genre äger ett ordspråkstycke, som lätt gör dem till vandringsverser. Inte heller Trohetsvisan är så helt originell i sitt för oss anslående bildval. Fragment av visan har också upptecknats utanför Sverige, nämligen i Danmark under reformationstiden. Med tanke på den vandringskaraktär, som utmärker dikter av detta slag och denna tid, måste man fråga sig, hur säker uppgiften om biskop Thomas författarskap egentligen är. Den återfinns i den äldsta handskriften, en lagbok från just Strängnäs, och lämnas av en skrivare, som var verksam där 30—40 år efter Thomas Simonssons död: »Hec Thomas Episcopus Strengenensis.» Det har lyckats vår främste kännare av medeltida handstilar, Lars Sjödin, att identifiera skribenten med en yngre samtida till biskopen, Strängnäsprelaten Birger Hammar, död 1481. Denne var kanik under Thomas redan på 1430-talet och nämns som en av hans testamentsexekutorer från 1443. Birger Hammars utsago, att Thomas Simonsson är författaren, har följaktligen alla förutsättningar att vara välgrundad.

Svagare — och direkt ohållbara — är de skäl, som satt biskop Thomas namn i förbindelse med visan om Konstens förakt. Den tillhör samma diktart som Trohetsvisan och använder samma versmått, ett slags sekvensmeter. Men den kan inte följas längre tillbaka än till 1500-talet, och resten blir gissningar.

Troligen sjöngs visor, som följde utländska mönster, ibland till instrumentackompanjemang Gustav Vasa — själv lutsångare — höll sig t. ex. med ett slags hovkapell. Bilden är hämtad ur Olaus Magnus *De gentibus septentrionalibus* från 1500-talets mitt. Det kan diskuteras om den återger författarens eller den italienska illustratörens erfarenhet.

Den reflexionspoesi, som här berörs, håller en hög estetisk halt. Den formar epigramartat knappa bilder och liknelser, som röjer samband med både allegorin och predikotekniken. Kompositionen är däremot svag: styrkan ligger i de enskilda stroforna, som står löst radade efter varandra. Denna poetiska stil är inte enbart knuten till lamentationerna, där en sådan anhopning av liknelser kring samma tema f. ö. lätt ger en bismak av kverulans. Den höjer den medeltida reflexionsdikten till stor lyrik i den visa, som i modern tid har fått rang av svensk nationalsång: Frihetsvisan. Men den dikten tillhör samtidigt en annan och blodfullare dikttyp, ty mer tvingande skäl än lust till poetiska betraktelser har satt pennan i diktarens hand: Frihetsvisan tillhör medeltidens politiska propagandalitteratur.

DEN POLITISKA VISAN

Senmedeltiden i Sverige får sin prägel av att bredare folklager än tidigare dras in i politiken. Bondeupproren och adelsrytteriets militära underlägsenhet hör till de erfarenheter, som tvingar partiledare och maktpretendenter att vädja till menige man. Under Kalmarunionens upplösningsskede är landet — och litteraturen — genomsyrade av partipropaganda. Karl Knutsson, Sturarna och Gustav Vasa var agitationsexperter med en blick för opinionsbildningens betydelse, medel och möjligheter, som fyller alla moderna krav. Sanningskärleken var måttlig och underordnad den politiska strategin, samvetena robusta nog att i tjänliga fall tillåta sig rena falsarier. Propagandan riktades till de mer bildade i samtid och eftervärld i krönikor och libeller, och på landsting, kyrkvallar och marknadsplatser bearbetades allmogen med upplästa rundskrivelser och manifest. Också poesin togs i agitationens tjänst: från senmedeltidens Sverige är ingen diktart rikligare företrädd än den politiska visan.

Frihetsvisan

Den äldsta, säkert daterbara är Frihetsvisan. Den har tillkommit 1439. Åren dessförinnan hade marsken Karl Knutsson, rådets ledande man, slagit ned sina forna allierade från kampen mot Erik av Pommern, Engelbrekts och Erik Pukes allmogeparti, sedan ledarna röjts ur vägen. Hans medtävlare inom adeln rönt liknande behandling. Slutligen revolterade en stormannagrupp, Stensönerna av ätten Natt och Dag, och sökte stöd hos den fördrivne Erik av Pommern. I hans namn och stödda av hans agitation tycktes de på väg att rycka landet ur händerna på rådet och den impopulära marsken. Dessa tvangs till motattack, och som ett led däri skrevs Frihetsvisan.

Diktaren vänder sig till Karl Knutssons fiender — som sedan Engelbrektsfejden också var kung Eriks. Han målar en gräll bild av den laglöshet, som rådde under Eriks av Pommern regering. Gud stäckte hans framfart och väckte upp Engelbrekt, som befriade landet men blev »slagen i goda tro» — f. ö. av Stenssönernas fränder. Under vid hans grav visar, att han gick Herrens ärenden. — Så långt har den publik, som nyss drabbats av marskens hårdhanta framfart, kunnat instämma. Resten bör ha mötts med en viss häpnad: såsom Engelbrekts arvtagare proklamerar Karl Knutsson! — Efter Engelbrekts död låg landet öppet för kung Eriks onda planer. Han sände Stenssönerna att så ut tvedräkt. Då axlade Karl Knutsson Engelbrekts mantel och ställde sig i vägen för den orättrådige konungen. Det bör erkännas: marsken har ofta gått hårt fram. Men list måste ibland mötas med våld, och allt skedde i enhetens intresse för att skydda riket för tyrannens hämnd. Gud gav framgången, ty *mot* hans vilja hade marsken aldrig lyckats! Nu hotas landet och Engelbrekts verk — friheten — åter av det forna förtrycket. Slut därför leden!

Oh, ädle svensk, du statt nu fast
och bättra det, som förra brast.
Du låt dig ej omvända

av kung Eriks locktoner. Ty

Frihet är det bästa ting,
som sökas kan all världen kring,
den frihet kan väl bära.

Och skalden går till den högstämnda lovsången över detta högsta goda. I anslutning till allegorisk reflexionspoesi analyseras frihetens väsen och värde i åskådligt slående bilder. I det tidigare, episka partiet, som sannolikt är mer självständigt trots rikliga schabloner ur legend- och agitationslitteraturen, kan diktaren vara våldsamt naturalistiskt, såsom i beskrivningen av mordet på Engelbrekt:

Han vart karvad som den fisk,
som stekare lägga på sin disk.

Det är legendens sadistiska sentimentalitet, som tas i demagogins tjänst efter tidens vana. Däremellan, och framför allt i avslutningsdityramben till friheten, slår han an ett patos, som vibrerar med alltså samma sjudande intensitet som för 500 år sedan:

En fågel han värjer egen bur.
Så göra ock all vilda djur.
Nu märk, vad dig bör göra.
Gud har dig givit sinn och själ.
Var hellre fri än annans träl
ä (alltid) medan du kan dig röra.

Frihetsvisan överensstämmer bitvis ordagrant med ett prosamanifest från rådet 1439. Två andliga rådsledamöter står bland utfärdarna: ärkebiskopen och biskop Thomas, och att någon av dem i kraft av sin utbildning författat aktstycket är inte orimligt. Men utöver *förmodandet* kommer man inte. Tvillingsskriften — Frihetsvisan — har däremot av upptecknaren försetts med en latinsk kommentar: »Så Thomas, fordom biskop i Strängnäs.» Handstilen är densamma som i Trohetsvisan, vilken återfinns i samma laghandskrift: uppgiften lämnas alltså också här av Thomas Simonssons forna kanik, Birger Hammar. Visorna återupptäcktes på 1600-talet av riksantikvarien Hadorph, som kunde uppvakta M. G. De la Gardie med både »den gamla Engelbriktz wisa och rim om Troolösa i Sverige». Men biskop Thomas anseende som diktare kom först med romantiken. Sedan början av 1800-talet har hans ryktbarhet varit i ständigt stigande. Han betraktas inte bara som Sveriges äldsta kända lyriker utan också som nationalskald.

Människan bakom namnet vet man just ingenting om — en regel med få medeltida undantag. Hans personliga åsikter känner man inte, och vad man läst ut ur de dikter, som tillskrivs honom, är ofta tidsdrag utan individuell färg. Yttre data finns det däremot ovanligt gott om. Då han dog 1443, var han en ca 60 års man med en framgångsrik karriär bakom sig: studier i Paris och Leipzig, kanik 1405, domprost tolv år senare och efter ytterligare tolv biskop i Strängnäs. Han stod väl till buds hos Erik av Pommern, som t. o. m. lanserade honom som kandidat till ärkebiskopsstolen. Likafullt följde han rådet i dess revolt mot kungen tillsammans med Engelbrekts upprorsrörelse. Ingenting tyder fördenskull på att Thomas Simonsson varit motståndare till *unionen* — frågan om dess bestånd blir f. ö. aktuell först efter hans död, vid Karl Knutssons trontillträde. Mot dennes framfart har biskop Thomas stått kritisk enligt samtida belägg och senare rykten. Den inställningen är inte oförenlig med Frihetsvisans försvar för marsken, som får tåla beska omdömen om sina gärningar.

Övriga politiska visor

De övriga politiska visorna har kommit i skymundan för Frihetsvisan. Dess estetiska halt når de inte på långa vägar, men de saknar varken intresse eller alla förtjänster. Det gäller särskilt Gotlandsvisan, som beskriver hur danskarna

ryckte ön ur Karl Knutssons händer 1449. Den är det första exemplet på det 300-åriga nationalhatet mellan svenskt och danskt: i rödglödgat raseri och med skolastisk advokatyr driver den tesen om »den danska arten», danskarnas medfödda och ohjälpliga moraliska uselhet. Men som uttryck för folkopinionen kan visan inte åberopas. Den avser snarare att skapa en sådan. Sidostycken i Karl Knutssons propagandaskrifter röjer, att Gotlandsvisan skrivits i hans kansli de närmaste månaderna efter Gotlandsfiaskot. Danskhatet var för honom, liksom för Sturarna och alla det antiunionella partiets ledare, ett nödvändigt program, men att det inte var mindre uppriktigt för det betygar Gotlandsvisans patetiska utbrott:

Bättre är dö i elden röda
än ärolös leva.

Gotlandsvisan gör sig ännu besvär med att analysera och bevisa — sammanhanget med reflexionspoesin består alltså. Visan om slaget på Brunkeberg 1471, som tycks vara skriven kort efter drabbningen, har däremot alldeles lämnat det intellektuella planet. Den politiska visan verkar i fortsättningen med demagogins mer vulgära grepp. Brunkebergsvisan stänker försmädligheter över sina slagna motståndare, tonen är hårdkokt och gamängartad: fienden skall grinas ned. Författaren återvänder vördnadsfullt till dekorum, när Sten Sture kommer på tal, och visan följer hans propaganda och tillrättalägger i efterhand händelsegången enligt dess recept. Ett samband med hans kansli är därför troligt.

Medan Frihets- och Trohetsvisorna begagnade en versbyggnad enligt sekvensens principer, följer Gotlands- och Brunkebergsvisan ett av senmedeltidens modemönster: tysk mästersång. Efter sådan mall diktades också en visa om slaget vid Brännkyrka 1518. Den är temperamentslös och tråkig, utan de mustiga bilder och situationer, som annars kryddar propagandavisorna. Politisk allegori skymtar i en äldre visa om mordet på Tord Bonde, Karl Knutssons marsk. Dikten är fragmentarisk, men den agitatoriska tonen märks alltså.

Politiska visor i balladton

Partidemagogin kunde också begagna inhemska mönster, nämligen balladens. Dessa s. k. politiska folkvisor har betraktats som utslag av allmogens stämningar och känslor inför tidens rikspolitiska triumfer och katastrofer, framprungna ur folkdjupen. Men det finns inga skäl att i princip skilja dem från övriga propagandavisor av den typ, som snarare hör hemma i partiledarnas kanslier. Å andra sidan har inte *alla* visor med aktuell politisk bakgrund skrivits i den centralldirigerade propagandans intresse — i regel står frågan om tillskyndarna öppen. En visa, som faktiskt speglar opinion utanför kansliernas riktlinjer, är Sturevisan om belägringen av Stockholm 1501—02. Den hänar stadens danska besättning, som borgerskapet beskyllde för mordbrand, men spydig-

Vid Rotebro, två mil från Stockholm, bildade Norrviken på senmedeltiden ett träsk kring några högre holmar. Där brukade bondeuppbåden från Dalarna uppätta fältläger vid sina tåg mot huvudstaden. Olaus Magnus berättar i sin historia om de nordiska folken, varifrån bilden hämtats: »På denna plats hava ofta blodiga fejder utkämpats under olika furstars tid. Därom vittna åtskilliga visor, avfattade på den av ålder i landet brukliga versformen, vilka ännu i dag här och var pläga sjungas.» Möjligen syftar Olaus på Sture- eller Vasavisan, som berör strider kring Rotebro.

heterna drabbar dalkarlarna i belägringshären med samma snärt. Författaren är stockholmare, och hans synvinkel sammanfaller med Gråbrödrariets samtida anteckningar om händelserna.

Sturevisans skildring av Stockholms »bestallning» togs senare upp till bearbetning av en diktare, som behandlade en parallell situation: Gustav Vasas belägring 1521—23. Resultatet blev en visa, som allmänt betraktats som den främsta svenska balladen och som ett högstämt vittnesbörd om vårt folks nationella värkanalor inför en ny epok. Den betonar enigheten mellan kungen och dalkarlarna, som här tvärtemot Sturevisans framställning spelar en hjälteroll, och har antagligen betytt mycket för den gängse bilden av frihetshjälten och hans trogna medhjälpare. Men diktaren förfalskar historien. Dalkarlarnas insats vid Stockholms belägring var i själva verket närmast ett fiasko; besättningen rev upp böndernas läger och hävde blockaden, som återställdes först sedan Gustav Vasa värvat tyska legotrupper. Endräkten mellan Dalarna och Gustav Eriksson höll inte ens befrielsekriget ut. Därpå följde tio års oroligheter, slutande med de militärexpeditioner — mot given amnesti — »som släckte Dalarnas 100-åriga storhetstid i blod». Ingen dalkarl har haft orsak att anslå Vasavisans tongångar — däremot har kungen haft det. Hela omarbetningen av den äldre visan och alla dess nydiktade avsnitt tillmötesgår hans synpunkter och stämmer påfallande väl överens med hans propaganda, t. o. m. i

fraserna. Under kriserna i början och mitten av sin regering hade han intresse av att betona den forna lyckosamma enigheten mellan honom och det kvästa men obstinata Dalarna, som han alltid misstrodde. En rad skäl talar för att Vasavisans patriotiska och rojalistiska paradfanfarer får sin bästa förklaring, om man söker diktaren i Gustav Vasas kansli. Den är i varje fall skriven under hans tid.

Svårare att kartlägga är den defekta visan om Faxeholms brand. Fästet låg vid nuvarande Söderhamn och förstördes av allmogen under Engelbrektsfejden. Visan följer balladmetern och har omkväde — därtill ett, som i sin malmfulla tyngd gett den en rangplats bland balladerna: »Faxehus ligger i svartom brandom.» Men ballad i egentlig mening är inte Faxehusvisan. Varken formuler eller inre drag pekar i den riktningen. Däremot äger den de schablonartade svartmålningar, som utmärker tidens propagandaalster:

Där bor så mången man i Hälsingland
i så störan vända.
Fyra för årder och sex för harv
och åtta för plogen stånda.

Och följden redovisas i omkvädets sammanfattande klämtningar. — Vidare märks överensstämmelse med tysk visstil i den datering, som börjar visan: »Det hände sig om Marjemässdag / och rätt om middagstid.»

Det som skiljer de politiska visorna från balladen är framför allt den ohöljda bristen på objektivitet. Allt målas i svart och vitt, avsikten är uppenbar, och lamentationerna skallar. Individens trängs undan från hjälterollen av ett kollektiv — dalkarlar, hälsingar, »svenske män» — åtminstone ofta just den publik, som propagandan riktar sig till, smickrande eller suggererande. I Tyskland frodades den politiska visan, och inflytanden därifrån är märkbara. Men också en inhemsk diktart har spelat en roll. Den spåras tydligast i Vasavisan, som sprutar skällsord och hån över motståndaren. I motsats till förlagan saknar Vasavisan omkväde: den är ingen ballad och följer inte dess teknik. I stället har den sina rötter i nidvisan. Att den genren fört en livskraftig tillvaro på Vasatiden vittnar domböckerna om, och dess medeltida anor framgår av Arboga stads tänkebok 1466—67. Rådmannen Eskil Unnasson öppnar process för att han blivit beskylld för förstöld. Två vittnen intygar, »att Jon Slät satt in till Peder i Uppeby och kvad en visa om Eskil och kvad så:

For en rådman av Arboga i år
till Huvudskär att stjåla får».

Beskyllningen för boskapsstöld ansågs så grov, att böterna förefaller ruinerande för Jon Slät. Lika äreröriga anklagelser för samma brott sprider också Vasavisan:

Kung Gustav rider till Dalarna.
Han tingar med dalkarlar sin.
Men Kristian ligger för Södermalm.
Han äter stulin svin.

svenska bibelöversättningarna: *S. Belfrage*, Till identifieringen av den svenska Pentateuköversättaren (Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson 1936); *B. Hesselman*, Språkformen i MB 1 eller Fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet (SHVU 24: 17, 1927); *N. Lindqvist*, Bibel-svenskans medeltida ursprung (NS 1928); *O. Linton*, Medeltida bibeltolkning, anteckningar till »Fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet af 1300-talet» (UUÅ 1941, VII: 6); *O. Thorell*, Fem Moseböcker på fornsvenska (1951). Jfr den ovan citerade litteraturen om magister Mattias. — Andra översättare från vår medeltid har behandlats i: *S. Henning*, Ericus Nicolais Gerson-översättningar (1927); *E. Noreen*, Studier i Jöns Buddes ordförråd (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 6, 1944); *R. Pipping*, Jöns Budde (Finska vetenskapssocietetens årsbok 1944/45); *I. Thorén*, Studier över Själens tröst (1942). Beträffande den medeltida svenska predikan se *H. Wijkmark*, Svensk predikan I (1934). Den förreformatoriska religiösa visan är behandlad i *E. Liedgren*, Svensk psalm och andlig visa (1926); den kristliga dagvisan speciellt i *M. Kristensen*, Den gamle Dagvise (Danske Studier 1926). De bevarade handskrifternas proveniens utreds i *V. Gödel*, Sveriges medeltidslitteratur (1916). Allmän fornsvensk bibliografi: *R. Geete*, Fornsvensk bibliografi (1903—19); supplement av *I. Collijn* (1945—48).

Officiediktningens avslutning

De poetiska texterna återfinnes i följande publikationer: Latinska sånger fordom använda i svenska kyrkor, utg. af *G. E. Klemming* (I, IV, 1885—86); *Analecta hymnica* 25, 26, 28, 42, 43, 45 (1897—1904). Se vidare Officiet för Sveriges skyddshelgons fest (Credo 1952). Den 1582 utgivna *Piae cantiones ecclesiasticae et scholasticae* har behandlats av *R. Lagerborg* i uppsatsen Vår äldsta konstdiktning (SSLF 78, 1907).

BALLAD OCH VISLYRIK

Svensk folkloristisk litteratur förtecknas t. ex. i Samlarens årliga bibliografi, som numera rymmer ett särskilt avsnitt för detta ämnesområde. För tidigare år gäller Bibliografi över svensk folkminneslitteratur (1921—39), ursprungligen införd i tidskriften Folkminnen och folktankar, som intill 1944 var huvudorganet för svensk forskning på området. Den efterträddes 1945 av Arv, som nu fyller samma funktion. Den äldre litteraturen finns förtecknad av *J. A. Lundell* i *Skandinavische Volks-oesie* (Grundriss der germanischen Philologie II: 1, 1893).

Den muntliga traditionens och den muntliga diktteknikens problem har sysselsatt en rad skribenter, bland vilka t. ex. *Moltke Moe*, Episke grundlove (Edda 1914, 1915 och 1917), och *Axel Olrik*, Episke love i folkediktningen (Danske Studier 1908), utgår från skandinaviskt material. Ett vidgat perspektiv, som innesluter bl. a. antika och medeltida epos, anlägger *H. M. Chadwick*, The heroic age (1912) och The growth of literature I—III (1932—40). Bland senare tillskott märks *C. M. Bowras* Heroic poetry (1952).

Ordstäv och ordspråk

Någon vetenskapligt upplagd samling ordstäv och ordspråk på bredare bas föreligger inte från andra svenska språkområden än Finland, där *Väinö Sohlstrand* ut-

givit Ordstäv som del III av Finlands svenska folkdiktning (1923). I titeln innefattar Sohlstrand också ordspråk; ordstäv enligt textens terminologi redovisar han som »vingade ord». Den enda någorlunda nya ordspråkssamlingen från Sverige är *Fredrik Ströms* populärt lagda utgåva *Svenskarna i sina ordspråk* (1926), som också innehåller litteraturanvisningar. Samma populära syfte äger även Ströms samling *Svenska ordstäv* (1929). Vår äldsta ordspråkssamling är den i framställningen omtalade medeltida, utgiven av *Axel Kock* och *C. af Petersens*: *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk* (I, 1889—94) med kommentar av Kock (II, 1891—92), som behandlat ämnet i *Medeltida ordspråkssamlingar i Norden* (NT 1920). Ordspråkens spridning i nordisk medeltidslitteratur framgår av *Rolf Pippings* *Ordspråksstudier I* (*Studier i nordisk filologi* 28, 1928).

Gåtor

Gustav Adolfs akademien, som har till uppgift att vårda sig om svensk folklivsforskning, utger bland andra publikationer också serien *Svenska gåtor* (I, 1944). *Fredrik Ströms* samlarintresse har även omfattat gåtorna, och hans utgåva *Svenska folkgåtor* (1937) tycks fylla högre metodiska anspråk än hans nyss omtalade samlingar. Käll- och litteraturförteckning är också mer genomarbetad. De finlandssvenska gåtorna har samlats i en omfångsrik och grundlig utgåva av *V. E. V. Wessman* (*Finlands svenska folkdiktning IV*, 1949). En förteckning över svenska gåtsamlingar och -uppteckningar lämnar *Herman Geijer* och *Ake Campbell* i *Gåtor* (*Svenska landsmål* 1930), där olika gåtkategorier avgränsas och exemplifieras. Den i texten omtalade latinska samlingen behandlas av *Erik Wahlgren*, *A Swedish-Latin parallel to the Joca monacorum* (*Modern philologi* 36), och av *Å. Campbell* i uppsatsen *Om litterärt och folkligt i svenska gåtsamlingar från medeltiden till 1900* (*Saga och sed* 1942).

Saga och sägen

De viktigaste urkundspublikationerna är Gustav Adolfs akademiens utgåva *Svenska sagor och sägner* (1937 ff.) samt *Waldemar Liungmans* *Sveriges samtliga folksagor* (1949—52). *Anders Allardt* och *Oskar Hackman* har samlat de finlandssvenska sagorna i *Finlands svenska folkdiktning I* (A, 1—2 av Hackman, 1917—20; B, 1—2 av Allardt, 1917—20). Sägner från Svenska Finland är publicerade i samma verks del II (1—3, 1928—31) av *V. E. V. Wessman*.

Finlands vägande insatser på sagoforskningens område understryks av den från Helsingfors utgivna skriftserien *F(olklore) F(ellows') Communications* (även förkortad *FFC*), där folkdiktsforskning från skilda fält äger ett forum, som inte bara omfattar sagor och sägner och som inte heller inskränker sig till skandinaviskt material. Så t. ex. återfinns *Stith Thompsons* grundläggande och omfångsrika *Motif-Index of folk-literature I—VI* i *FFC* 106—109 och 116—117 (1932—36). En ny upplaga är f. n. (1955) att vänta. — Tillsammans med *Antti Aarne* har Thompson vidare förtecknat olika typer av sagor och försökt ange deras utbredning i *The types of the folktale* (*FFC* 74, 1928).

Sagoforskningens inriktning och metodik har också rönt starkt finskt inflytande. *Aarne* redogör för den s. k. Finska skolans principer i *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung* (*FFC* 13, 1913); jämte *Kaarle Krohn* är han dess främste företrädare. Han tillämpar dem t. ex. i *Vergleichende Märchenforschungen* (1907). En annan syn på uppgifter och stoff företräder bl. a. *Albert Wesselski*, *Theorie des*

Märchens (Prager deutsche Studien 45, 1931), som särskilt betonar sagornas litterära beroende. Ytterligare bidrag till principdiskussionen lämnar *K. Rob. V. Wikman* i sin uppsats *Nutida traditionsforskning* (Arv 1949). — Ett viktigt översiktsverk av modernt snitt är *Stith Thompsons The folktale* (1946). — Om folksagorna skriver *C. W. von Sydow* i *Nordisk Kultur IX* (1931), där han också behandlar Svenska folksagor i Sverige och Finland. I samma bands avsnitt om Sagor och sägner har han dessutom lagt fram en principiellt betonad översikt, Om folkets sägner, och därifrån övergått att redogöra för Sveriges och Finlands svenska folksägner. Hans framställning rymmer utförliga källförteckningar. Det svenska stoffet erhåller värdefull belysning också av utländska arbeten — en följd av sagornas och sägnernas internationella utbredning — och särskilt är det tyska materialet grundligt penetrerat. Av vikt också för Sverige är *Handwörterbuch des deutschen Volkmärchens* (1931 ff.) och den vidlyftiga kommentar till bröderna Grimms sagor, som *J. Bolte* och *G. Polivka* har utarbetat (I—V, 1913—23).

Balladen

Någon samlad utgåva av de svenska balladerna existerar ännu inte, men de finns numera katalogiserade i ett nystartat Svenskt visarkiv i Stockholm, f. n. (1955) beläget Styrmansgatan 4. Det presenteras av *U. P. Olrog* i Arv 1953. — Den viktigaste folkvisutgåvan är alltjämt *A. I. Arwidssons Svenska fornsagor I—III* (1834—42), som väl är otillräcklig men metodiskt otadlig. Visorna är i regel arkivgods. *Geijer-Afzelius*, Svenska folkvisor (1814—17), innehåller huvudsakligast 1800-talsuppteckningar, som *A. A. Afzelius* redigerade med litterära målsättningar snarare än vetenskapliga. En senare upplaga, översedd av *R. Bergström* och *L. Höjer*, utkom 1880; här citeras den ursprungliga. Samma estetiska syfte har Svenska folkvisor i urval (1939), en populärutgåva av *Sverker Ek* och *Erik Blomberg* med introduktion och kommentar av *Ek*. I motsats till *Arwidsson* bearbetar och ändrar *Ek* ofta texterna till bättre överensstämmelse med modern smak och logik. Men samtidigt kommer de att avvika från alla bevarade varianter. I och för sig förfar han här på samma sätt som många tidigare traditionsbevarare, t. ex. bland reformationstidens upptecknare. Fördelen blir att visan får en njutbarare lydelse, nackdelen att texten är en konstruktion. Vetenskapligt värde får den inte, men för en icke-initierad publik kan den underlätta förståelsen för en arkaisk diktgenre. — De äldre vissamlingarna finns numera utgivna efter oklanderliga filologiska principer i 1500- och 1600-talens visböcker I—III (1884—1925), redigerade av *A. Noreen*, *H. Schück*, *J. A. Lundell* och *A. Grape*. Utöver själva handskriftsbeskrivningen är de okommenterade. — De finlandssvenska balladerna har *Otto Andersson* samlat i en förnämlig utgåva (Finlands svenska folkdiktning V: 1, 1934). — Av 1800-talssamlingarna har *P. A. Säves* Gotländska visor, I—II plus kommentar av *Herb. Gustavson* och *Nils Dencker* (1949—55) utgivits av Gustav Adolfs akademien.

Av grannlänernas visutgåvor är särskilt det danska jätteverket Danmarks gamle Folkeviser (DgF) I—XI av största betydelse också för Sverige. *Svend Grundtvig* började utge det för över 100 år sedan, och efter hans död fortsattes det av *Axel Olrik*, varpå uppgiften ärvdes av *Hakon Grüner-Nielsen*, som inte heller hann avsluta den; arbetet pågår alltjämt. Dess principer har blivit normerande för all visutgivning. Det omfattar alla danska ballader med deras samtliga varianter och en rad utomdanska paralleller samt kommentarer och tillägg. — På DgF bygger en rad populära danska urval, t. ex. av *Grundtvig* (1882), *Olrik* (1899—1909) och *Ernst von der Recke* (1927—29). I princip följer de samma förfaringssätt som *Afzelius*

och Ek i Sverige: ingrepp och textändringar. De senaste utgåvorna, *Grüner-Nielsens* och *Ernst Frandsens* (1925—27 resp. 1937), avtrycker i stället ur visböckerna varianter, som faktiskt existerat: Arwidssons princip. — Något norskt verk av DgF:s art saknas alltså, trots att förarbeten har pågått. Emellertid föreligger en orientering av provisorisk karaktär i *Leiv Heggstads* och *Grüner-Nielsens* Utsyn yver gammal norsk folkevisediktning (1912). En populärutgåva med mycket begränsad vetenskaplig användbarhet är *Knut Liestøls* och *Moltke Moes* Norske folkeviser I—III (1920—24). Äldre samlingar av någorlunda samma typ som de svenska 1800-talsutgåvorna har publicerats av bl. a. *M. B. Landstad* (1852—53) och *Sophus Bugge* (1858). — Färökväden har befordrats till trycket främst av *V. U. Hammershaimb*, t. ex. i hans *Færøsk Anthologi* I—II (1891), och ballad i isländsk språkdräkt möter i *Sv. Grundtvigs* och *Jon Sigurdssons* Islensk Fornkvæði (1854—85). — De engelska och skotska balladerna har *F. J. Child* samlat i sin stora utgåva *The English and Scottish popular ballads* I—X (1888—98). — Tysk folkvisa, som väl är väsensskild från balladen, men som kan ha ägt betydelse i ett sent skede, föreligger i en fortfarande representativ utgåva av *L. Erk* och *F. Böhme*, *Deutscher Liederhort* I—III (1893—94). Ett stort anlagt verk är under utgivning, nämligen *Deutsche Volkslieder* (1935 ff.) av *J. Meier* m. fl. — Bland franska utgåvor av intresse i dessa sammanhang kan nämnas *K. Bartsch*, *Altfranzösische Romanzen und Pastourelle* (1870). Romanen om Guillaume de Dôle, där de äldsta carolerna återfinns, är tryckt i *Publications de la société des anciens textes français* XXXII (1893).

Den utförligaste folkvisbibliografin på nordiskt område finns i *Oluf Friis*, *Den danske litteraturs historie* I (1945). Den innehåller också utomdanska verk av betydelse för balladgenren och torde vara den ur svensk synpunkt mest givande. Andra bibliografier av vikt återfinns hos *B. S. Hustvedt*, *Ballad books and ballad men* (1930), och *Wolfgang Schmidt*, *Die Entwicklung der englisch-schottischen Volksballaden* (Anglia 1933).

En översikt av den nordiska folkviseforskningens historia och av diskussionen kring dess huvudproblem är f. n. att vänta i tryck; författare är den danske forskaren *Erik Dal*. I otryckt skick föreligger exemplar av hans undersökning i *Dansk folke-mindesamling*, KB, Köpenhamn, och i *Svenskt visarkiv*, Stockholm. Tidigare har detta ämnesområde berörts av Californiaprofessorn *B. S. Hustvedt* i *Ballad criticism in Scandinavia and Great Britain* (1916) och i den nyssnämnda *Ballad books and ballad men*.

I ett vidare europeiskt helhetsperspektiv sätter *W. J. Entwistle* de nordiska folkvisorna i sin *European balladry* (1939), där synen på skandinavisk ballad och dess problem dock emellanåt präglas av en äldre uppfattning. — De engelska och skotska balladerna och deras ställning till de nordiska har senast behandlats av *E. K. Chambers* i hans *English literature at the close of the middle ages* (1945), som lämnar hänvisningar till den tidigare diskussionen. — Balladens sammanhang med de ryska bylinorna berörs av *Otto Andersson*, *Sjöngo varjagerna svenska folkvisor?* (Folkminnen och folktankar 1937), i anslutning till *S. Roznieckis* Varægiske minder i den russiske heltedigtning (1914). — Balladens förhållande till tysk minnesång belyses av *Ernst Frandsen*, *Folkevisen* (1935) och *S. Savicky*, *Die Eufemiasor* (Skr. utg. av kungl. Hum. Vetenskapssamf. i Lund 28, 1939). — Begreppet carol analyseras bl. a. i en svensk avhandling från 1940, *Étude sur la carole médiévale*, av *Margit Sahlin*. Den äldsta franska lyriken och dess roll för balladen har senast berörts av *Paul Verrier*, *Le vers français* I—III (1931—32), med anknytning till tidigare litteratur.

Den viktigaste undersökningen av balladens ställning till franska förebilder är annars historikern *Johannes Steenstrups* De danske folkevisers ældste tid og visernes herkomst (Dansk Historisk tidsskrift 1918—28). I sin bok Vore folkeviser fra middelalderen (1890) ger Steenstrup en alltjämt hållbar syn på folkvisegenrens grundfrågor. Särskilt ägnar han sig åt stilen, och även metodiskt är hans arbete fortfarande en grundskrift. Genren som helhet behandlas också i det uppslagsrikaste arbetet av Danmarks »tredje generation» på balladforskningens område, *Ernst Frandsens* ovannämnda Folkevisen (1935), som tar fasta på formlerna och sätter dem i förbindelse med utomnordisk medeltidspoesi. Frandsens försök att bl. a. urskilja olika åldersskikt inom folkvisan, t. ex. med hjälp av stilanalys, har visserligen avvisats i texten, men även om den uppgiften tycks honom och stoffet övermäktig, har han pekat på nya vägar att angripa problemen och nått en mängd anmärkningsvärda resultat. I en postum uppsats, Middelalderlig lyrik (Danske studier 1954), kompletterar han sina bevis. — Allmänna synpunkter på balladen anläggs f. ö. i de litteraturhistoriska standardverken från alla de nordiska länderna och likaså i de nys angivna visutgåvorna av populär prägel.

Svensk folkvisa har sammanfattande behandlats i tidigare litteraturhistoriska verk, av vilka t. ex. *E. N. Tigerstedts* handbok ger en utmärkt snabbild i ett koncentrerat kapitel. *Henrik Schücks* framställning i Schück-Warburgs litteraturhistoria är alltjämt grundläggande i flertalet avseenden. — Inom vidare gränser har egentligen bara ett försök gjorts att teckna en helhetsbild, nämligen *Sverker Eks* populärskrift Den svenska folkvisan (1924). Den innehåller en förträfflig estetisk analys, men dess resultat och metoderna bakom dem, som redovisades i Studier till den svenska folkvisans historia (GHÅ 1931) har mött den skarpaste kritik, företrädd av *Curt Weibull*, Folkviseforskning (Sc 1932), och *Anton Blanck*, Sakkunnigutlåtande rör. sökandena till professuren i litteraturhistoria med poetik vid Göteborgs högskola 1932; jfr *Eks* replik: Professor Blanck som folkviseforskare (1932). I fråga om datering, utvecklingsgång, proveniens, utformer m. fl. väsentliga problem hyser Ek i regel andra åsikter än dem, som denna framställning kan biträda. Sina sammanfattade synpunkter lägger Ek också fram i Nordisk kultur IX (1931), där han behandlar svensk folkvisa. Kapiteln om dansk och norsk ballad i samma band har skrivits av *Grüner-Nielsen* resp. *Knut Liestøl*.

Av folkviseproblemen har frågorna om genrens äldsta utseende, ursprung och ålder — i Norden och i Sverige — attraherat varje »ballad man». *Steenstrups* nyssnämnda arbete i Dansk Historisk tidsskrift (1918—20) är alltjämt det stabilaste inlägget. Men särskilt åldersfrågan bedöms olika, t. o. m. av de senaste forskarna: folkvisan har enligt Frandsen uppstått i Danmark mot 1100-talets slut, medan Grüner-Nielsen 8 år senare konstaterar (i företalet till DgF X: 3), att »den nyere forskning» är »tillböjelig at sætte den nordiske visedigtningens begyndelse 100 år længre ned i tiden, nemlig til o. 1250—1300». För Sveriges del tror Ek på 1100-talet, Schück på 1200-talets senare hälft, medan Tigerstedt, som senast berört problemet, räknar med »omkring 1300», närmast i anslutning till Grüner-Nielsen.

För åldersfrågan har också balladens språk sin betydelse. Det behandlas av *J. Brøndum-Nielsen*, De danske folkevisers betydning i sproglig henseende (NT 1910); *Agnes Agerschow*, Oprindelige elementer i dansk folkevisesprog (föredragsreferat i Selskab for nordisk filologi. Aarsberetning 1942), och *Elias Wessén*, Om de nordiska folkvisornas språkform (NS 1928). — Spörsmål kring versformen behandlas t. ex. i de ovannämnda större arbetena av Steenstrup, Frandsen och Ek; ett särfall tar *Otto Andersson* upp i sin undersökning av upprepningsstrofen (Budkavlen 1950).

De enskilda visorna är i regel kommenterade i de utgåvor, där de publicerats. *Henrik Schück* har vidare en rad viktiga monografier i Schück-Warburgs litteraturhistoria I och i samlingen *Ur gamla papper I—V* (1892—1902). I vissa fall har ballader dessutom ägnats särskilda undersökningar.

Av de olika visgrupperna har de historiska balladerna bestått det ojämförligt största intresset, bl. a. därför att dateringsmöjligheterna — både av enstaka visor och av genren — i deras fall är större än eljest. Grundläggande är *Henrik Schücks* *Våra äldsta historiska folkvisor* (HT 1891), som inleder modern svensk balladforskning efter en historisk-realistisk metodiks principer, närmast i anslutning till Steenstrup. — Visan om Nyköpings gästabad berörs av *Rolf Pipping* i hans *Kommentar till Erikskrönikan* (1926) och av *Sverker Ek* i *Visan om Tord Bondes mord* (GHÅ 1920). *Lis Jacobsen* har i Sc 1934 ådagalagt, att visan om Hur Valdemar Birgersson låter hämta Sofia saknar varje historiskt element, och samma faktum fastslår *Richard Steffen* i sin undersökning av »visan om Valdemar Atterdag och Visby»: Valdemarsägnerna och Jungfrutornets gåta (Gotländskt arkiv 1944). 1400- och 1500-talens historiska visor — däribland den om slaget vid Lena 1208 — behandlas i utförliga monografier av *Karl-Ivar Hildeman* i *Politiska visor från Sveriges senmedeltid* (1950), där hänvisningar till övrig litteratur på detta område står att finna.

Bland riddarvisorna har särskilt klosterrovsballaderna kommit i rampluset till följd av deras historiska element. *Oskar Klockhoff* uppträdde i S 1929 med uppsatsen *Folkvisorna om »brudrov» inom folkungaätten*, som riktade sig mot Eks teser i *Den svenska folkvisan*, där deras samtidskaraktär hävdas. *Ek* svarade i samma tidskrift följande år. *Weibulls* ovan berörda inlägg berör också dessa visor, som vidare behandlats av *Axel Ahlström*, *Klosterrovsvisorna* (S 1933). — De egentliga riddarvisorna har inte erbjudit lika tacksamt stoff. Ebbe Skammelsøns vise har utförligt kommenterats av *Sofus Larsen* (1923) m. fl.; från svensk sida har *Olof Forsén* skärskådat nutida Smålandstraditioner om Ebbe Skammelsson (*Folkminnesstudier tillägnade Hilding Celander* 1926). *Niels Møller* ägnar en av sina *Fire ballader* (1934) åt visan om Folke Lagmansson och drottning Helvig, medan *Ek* studerat *Riddar Stigs runor* (Arv 1945) m. fl. riddarvisor, såsom den om *Palle Bossons* brudrov; hans inlägg har ryckts in i *Studier till den svenska folkvisans historia* (1931; se ovan s. 388 och därvid anförd litt.). Ett av de populäraste balladämnen tar han upp i *Visan om Gångarpilten eller Liten båtsman* (*Nordiskt folkminne. Studier tillägnade C. W. v. Sydow* 1928).

Färre — och mindre faktiska — är behandlingarna av de naturmytiska visorna, utöver utgåvornas kommentarer och översikternas synteser, särskilt från svenskt håll. Den naturmytiska visan i Sverige har dock studerats av *Tobias Norlind* i *LUA* 1911 och De medeltida nordiska näckvisorna av *Ek* i *Folkminnen och folktankar* 1935. Bland danska inlägg på detta fält märks *Olriks* postuma *Nordens trylleviser* (1934), och vidare kan nämnas den första av *Møllers* *Fire ballader* från samma år.

Bland legendvisorna är *Staffansdikterna* utförligast genomforskade av *Hilding Celander*, *Staffansvisorna* (*Folkminnen och folktankar* 1927) och *Till Staffanslegendens och Staffansvisans utvecklingshistoria* (Arv 1945). *Liten Karin-visan* belyses av *Toralf Greni*, *Folkevisen om den hellige Katharina* (Edda 1920). Särskilt har *Ek* intresserat sig för denna grupp, som han i motsats till bl. a. *Schück* vill göra gammal. Se t. ex. hans *Den danska legendvisan* (*Folkminnen och folktankar* 1936).

Näst de historiska visorna är kämpavisorna de oftast granskade. Deras västnordiska ursprung har från svensk sida hävdats av *Sverker Ek* i hans tyngst vägande undersökning, *Norsk kämpavisa i östnordisk tradition* (GHÅ 1921). Han stöder

sig där på norrmannen *Knut Liestøls* granskningar av norsk ballad, t. ex. *Norske trollvisor og norrøne sogor* (1915); sin syntes ger *Liestøl* i *Edda* 1921, *Vestnordisk og austnordisk visedigting*, och i *Nordisk kultur IX* (1931). Uppslaget till tudelningen av balladstoffet är egentligen danskt, *Olriks* och *v. d. Reckes*; jfr den senares *Folkevisestudier* (*Danske studier* 1907). Alla de här uppräknade arbetena innehåller monografier över olika kämpavisor, som nämns ovan i texten, och erforderliga litteraturanvisningar ger de också. Så har t. ex. *Didrikvisorna* föranlett en lång diskussion, som *Liestøl* sammanfattar och avslutar i sin nyssnämnda *Eddauppsats* 1921. *Holger Dansk* och *Burman* behandlas — liksom en rad andra visor ur svensk tradition — i *Eks* ovan omtalade *Norsk kämpavisa* och utlöste en diskussion, där *Ek* underbyggde sin ståndpunkt gentemot *H. Ellekilde*, som anser visan dansk (*Folkminnen och folktankar* 1925—26). *Jan de Vries* har skrivit om *Die Ballade Ulf van Jærn* (ANF 1918) och *Klockhoff* om *Samsonvisan* (*Nordiska studier* tillägnade *Ad. Noreen* 1904). — En briljant och sakkunnig karakteristik av västnordisk visa ger *Sigrid Undset* i *Edda* 1921.

Folkvisedansen behandlas av *Ernst Klein* i *Nordisk kultur* 24 (1933), där *Grüner-Nielsen* skriver om samma ämne för Danmarks, Norges och Färöarnas vidkommande; se vidare deras litteraturhänvisningar. Likaså är det *Grüner-Nielsen*, som i *Nordisk kultur* 25 (1934) skildrar folkvisan ur musikalisk synpunkt i kapitlet *Folke-musik i Danmark och Færøske folkemelodier*, medan *Norlind* lämnar motsvarande framställning för Sverige och *Otto Andersson* för Finland. *Norlind* är den, som mest sysslat med dessa frågor i svenskt material, t. ex. i *Svensk folkmusik och folkdans* (1930) eller i uppsatsen *Melodiken i den skandinaviska folkviseballaden* (*Folkminnen och folktankar* 1937). *Erik Dals* inledningsvis omtalade arbete innehåller också en undersökning om utforskningen av de skandinaviska folkvisemelodierna; i den och i de nyss uppräknade arbetena finns rikligare litteraturanvisningar.

Frågan om balladernas författare har sysselsatt *Schück* i *Lekare och ballader* (S 1891).

Utöver anmärkningarna i 1500- och 1600-talens visböcker har de svenska vishandskrifterna inte lockat till undersökningar i större utsträckning. *R. Steffen* har emellertid behandlat *Drottning Sofias visbok* i uppsatsen *Poesi- och autografalbum från 1500-talet* (NT 1894), och *E. Wessén* granskar *Harald Olufssons visbok*, som hävdas ha tillkommit i Uppland, i *Anmärkingar till några 1500-talstexter* (NS 1925). KB:s visböcker berörs av *Schück* i *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien* (1932—38) och av *Ek* i hans ovan omtalade *Norsk kämpavisa* (1921).

Folkviseforskningens metodproblem har föranlett en rad principinlägg, varav det senaste återfinns i *Hildemans* nyss nämnda *Politiska visor* (1950), som hänvisar till äldre uttalanden.

Lyrisk och politisk visdiktning

De dikter, som behandlas i texten, finns tryckta i *Svenska medeltidsdikter och rim*, utgivna av *G. E. Klemming* (1881—82), samt — det gäller »Mik mötte en gammul kerling» — i *Småstycken på fornsvenska*, utgivna av *R. Geete* (1902). Till dem kan man lägga en humanistiskt påverkad dikt tryckt av *H. Schück* i S 1885 och i *Anteckningar och samlingar rörande svensk litteraturhistoria I* (1886). *G. O. Hyl-*

tén-Cavallius och *G. Stephens* har utgivit Sveriges historiska och politiska visor (1853). De politiska visorna efter främmande mönster har påträffats i de vissamlingar, som nu är tryckta i 1500- och 1600-talens visböcker; även Vasavisan återfinns där tillsammans med representanter för reformationstidens lyrik. Denna efterklangslirik äger paralleller av vikt i *Grüner-Nielsens* utgåva Danske viser I—VII (1912—31). Sturevisan är tryckt i S 1917 av *G. Lindstén*, Visan om Konung Gustaf och dalkarlarna, medan Faxehusvisan har tryckts efter sin ursprungligaste existerande uppteckning i *Karl-Ivar Hildeman*, Politiska visor (1950).

Teorierna om enstrofingen framlägger *Richard Steffen* i Enstrofig nordisk folklyrik (SL XVI, 1898). Till kritikerna hör bl. a. *Steenstrup* (se ovan, s. 388). *Ernst Frandsens* upptecknande undersökning av lyriken intar en central ställning i hans Folkevisen (1934) och fortsättes i hans efterlämnade uppsats Middelalderlig lyrik (Danske studier 1954). — Äktenskapsvisan i Schacktavelslek har behandlats av *Gunnar Blomquist* i avhandlingen Schacktavelslek och Sju vise mästare (1941). Visan är ytterligare belyst av *C. I. Ståhle* i hans recension av avhandlingen i ANF 57, 1944. De övriga dikterna av egentligen lyrisk karaktär har hittills inte lockat några granskare.

Om biskop Thomas och de bägge visor, som brukar tillskrivas honom, har det däremot uppstått en vidlyftigare litteratur än kring något annat av de ämnen detta avsnitt berör. Äldst är *Hans Hildebrands* uppsats Biskop Thomas (Ur folkens häfder 1876). Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet (Finsk Historisk tidskrift 1919) av *Erlend Hjærne* är den grundläggande studien, som visserligen har fått tåla korrigeringar på viktiga punkter. *Kjell Kumlien* kunde 1930 fastställa den historiska situation, som Frihetsvisan framsprungit ur och därmed datera visan i uppsatsen Karl Knutsson och Sveriges unionsparti (HT 1930), och strax därpå redovisade *Erik Lönnroth* samma resultat med undersökningen Biskop Thomas' Frihetsvisa (Sc 1931), där han i uttalad motsats till en äldre tids belletristiska uppfattning av dikten understryker dess karaktär av överlagd och dagsaktuell agitation. Såväl Frihets- som Trohetsvisan berörs av *Lars Sjödin* i Biskop Thomas' fosterlands- och frihetskärlek (HT 1925). Ytterligare synpunkter på visorna och på Thomas Simonsson hos *H. Wichman*, Biskop Thomas av Strängnäs (KÅ 1937) och *Gottfrid Carlsson*, Engelbrekt som helgon (KÅ 1920—21) och Biskop Thomas' sång om Sveriges frihet (Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1941—42), som sammanfattar diskussionen. *Gottfrid Carlsson* lämnar det senaste bidraget till Thomas-debatten i ett föredrag, tryckt i broschyrform, Biskop Tomas av Strängnäs (1955). Trohetsvisan sätts in i sitt litterära sammanhang i *Karl-Ivar Hildemans* Politiska visor från Sveriges senmedeltid (1950). Där granskas också alla de övriga politiska visorna utförligt, var för sig och som genre, under hänvisning till äldre litteratur. Dessförinnan hade *Sverker Ek* redan studerat Visan om Tord Bondes mord (GHÅ 1920), och *Georg Landberg* hade berört Brunkebergsvisans problem i sin uppsats Om källorna till vår yngsta rimmade rikskrönika 1452—1520 (S 1926). — Nidvisan i Arboga stads tänkebok har dragits fram av *G. Kallstenius*, Ett litet fragment av en medeltida nidvisa (S 1942).

Versen i bl. a. de dikter, som texten sysslar med, har studerats av *Sven Lampa*, Strofformer i svensk medeltidsdiktning (Nordiska studier tillagnade Ad. Noreen 1904). — Lån från tysk till svensk lyrik har kartlagts av *Johannes Bolte*, Deutsche Volkslieder in Schweden (Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte und Renaissance-Litteratur 1890), och av *Franz Thierfelder*, Die Visa der schwedischen Liederbücher des 16. und 17. Jahrhunderts (Nordische Studien III, 1922).

ESSELTE, STHLM 55
610605